

Cumhuriyet İlahiyat Dergisi - Cumhuriyet Theology Journal
ISSN: 2528-9861 e-ISSN: 2528-987X
December / Aralık 2019, 23 (2): 831-853

**Mekkî Sûrelerde Abdullah b. Selâm ile İlişkilendirilen Âyetler Bağlamında
Tefsir Rivâyetlerinin Değerlendirilmesi**

*Evaluation of Riwayahs of Tafsîr in the Context of Correlated with ‘Abdallâh b.
Salâm Verses in Meccan Suras*

Sami Kılınçlı

Doç. Dr. Çukurova Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı
Associate Professor, Çukurova University, Faculty of Theology, The Department of Tafsîr
Adana/Turkey

kilincisami01@gmail.com

orcid.org/0000-0002-8232-7474

Article Information / Makale Bilgisi

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Geliş Tarihi: 03 July / Temmuz 2019

Accepted / Kabul Tarihi: 04 December / Aralık 2019

Published / Yayın Tarihi: 15 December / Aralık 2019

Pub Date Season / Yayın Sezonu: Aralık / December

Volume / Cilt: 23 **Issue / Sayı:** 2 **Pages / Sayfa:** 831-853

Cite as / Atıf: Kılınçlı, Sami. "Evaluation of *Riwayahs of Tafsîr* in the Context of Correlated with ‘Abdallâh b. Salâm Verses in Meccan *Suras* [Mekkî Sûrelerde Abdullah b. Selâm ile İlişkilendirilen Âyetler Bağlamında Tefsir Rivâyetlerinin Değerlendirilmesi]". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi-Cumhuriyet Theology Journal* 23/2 (December 2019): 831-853.

<https://doi.org/10.18505/cuid.585988>

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Copyright © Published by Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Theology, Sivas, 58140 Turkey. All rights reserved.

<https://dergipark.org.tr/pub/cuid>

Abstract: In the era Islam emerged, Arabs were calling Jews and Christians as *Ahl al-Kitâb*, respecting them and affected by them in many ways. When they failed in their debates against the Prophet, they were referring to the scholars of *Ahl al-Kitâb* and relying on the information they got from them, they were trying to force and beat the Prophet intellectually by their questions. In the Meccan period, no clashes had happened between the Muslims and *Ahl al-Kitâb*. Jewish scholars had been admitting that they knew the similarity in the topics of Qur’ân and Tawrât, the Qur’ân were telling the truth and the Prophet was conveying the message of the truth. In some of the verses, these right attitudes of the scholars of *Ahl al-Kitâb* are used as a reference against *Muṣhriks*. In the verses said, those scholars are praised and indicated as a source of information for the Prophet as well. The verses related with the topic were understood in parallel with the context and direct meaning of the *Nass* by some scholars, yet, they were explained not taking the *Nuzul* environment and process into consideration by some other scholars. It is mentioned that ‘Abdallâh b. Salâm and his friends who became Muslims in Medina period have been told in these verses. In this study, level of validity for these interpretations will be evaluated based on Qur’ân –relationship and the fact that some of the *asbab al-nuzul* (circumstances of revelation) are known to be jurisprudential; and it will be argued that the true meaning of the *naṣṣ* is overshadowed.

Summary: Tafsir is an effort to understand the divine address, and also to understand the relationship between Muslim, polytheist, and People of the Book (*Ahl al-kitâb*) in the revelation and experience in this context. Since these issues are not explained in a wide and clear manner in the Qur’ân, the hadîths, prophetic biography, narratives of *asbâb al-nuzul* and the opinions of the companions and the views of the Companions and Tâbi’în gain importance in understanding the verses. As the narrations of *asbâb al-nuzul* contain some problems, it is proposed to evaluate this information based on *sigas* and *hadîth* method in classical Qur’anic sciences studies. Although this approach is effective in solving many problems, it does not solve all problems.

The question of whether the narrators of *asbâb al-nuzul* is the real reason for the verse has been discussed from the very beginning. According to Ibn Taymiyya (d. 728/1328) al-Zarkashî (d. 794/1392) and al-Dihlawî (d. 1176/1762), the expression that “This verse has been revealed on this particular event” does not mean that the verse is revealed particularly and only for this event but rather that it is revealed for an event which is similar to that event, and that, subject verse also covers this provision. A. Nedim Serinsu and A. Rıza Gül also drew attention to this fact and the narratives were divided into two as the real cause of *nuzul* and virtual cause of *nuzul*. When this issue is not known, it may become inexorable to analyze and make observations, and there may be problems regarding the interlocutors, date of births, being Meccan or Medinan.

Those who want to learn the first-hand meaning of the verses, their interlocutors and the environment of *nuzul* are facing difficulties to choose between the contradictory narrations especially in narrative-weighted commentaries. It is necessary to pay attention to some points to evaluate the narrations correctly and make the right choice. These points are prophetic biography, the stages of *nuzul*, information about being Meccan or Medinan, the stages of development of relations between polytheists and Muslims, and *tafsîr* explanations about *nuzul*. One of the issues with contradictory narratives and interpretations is ‘Abdallâh b. Salâm. As one of the notables of the Medina Jews, he came to him when the Prophet arrived in Kuba, he asked some questions, and when he got the right answers, he became a Muslim saying that they could only be known by a prophet. It is claimed that he believed in the period of Mecca and the eighth year of the *Hijr*, but this information was not well accepted.

Although it was not very intense in Mecca, there were certain relations between Jews and Christians and Muslims. Since there was no conflict between Muslims and the People of the Book, these verses are often praised by their scholars, and they were also cited as a reference

for the Prophet and idolaters Some Meccan verses mention the following: Jews who are righteous; the fulfilment of the requirements of the book, and the prayers of the Muslims that will not be wasted; the fact that the scholars of the Israelites know the truths in the Qur'an should be a proof for the idolaters; The *Ahl al-kitāb* know that the Qur'ān is a divine book; if he has doubts about the verses revealed to the Prophet, he should ask the Jewish scholars; Jews witnessed and believed the truth of the prophethood of the Prophet; the fact that *Ahl al-kitāb* were delighted with the Qur'ān. In the exegesis of these verses, it has been commented that the interlocutors are 'Abdallāh b. Salām and his friends, Prophet Muhammad's companions, Selman al-Fārisī, Ali and the kitāb who believed in the Prophet.

Since the commentators did not consider the process experienced with the *Ahl al-kitāb* sufficiently, the verses that were written before becoming Muslim were associated with 'Abdallāh b. Salām. However, Masrūk (d. 63/683), Sha'bī (d. 104/722) and Said b. Jubayr (d. 94/713 [?]) refused to relate the Meccan verses to 'Abdallāh b. Salām because they had considered the process of *nuzul*. When the revelations are evaluated on the basis of the Qur'ān and prophetic biography relationship and the process of *nuzul*, it is understood that the interlocutors are the scholars of *Ahl al-kitāb* who know and acknowledge that the Qur'ān and the prophethood are right, as some commentators have indicated. In this case, it is understood that the commentators make comments that are not appropriate to the context, wording and *nuzul* process of the verses based on the narratives that are not true and that they use the name of 'Abdallāh b. Salām as a kind of filling material since the information about the interlocutors is limited. It is not acceptable to praise one of them in the revelations when we evaluate the *Ahl al-kitāb* by generalizing the truth, their hostility towards Islam and the wars. However, there were no clashes with Jews and Christians in Mecca and there were scholars who expressed the truth. They were praised when necessary, and also cited as a reference source for the Prophet and idolaters. In addition, in the verses that criticize the *Ahl al-kitāb* in the verses Medinan, those who make the mistakes in question are not criticized as a whole. As in these examples, we need to evaluate the verses in the context of the individual process, not with the influence of our established perceptions and with a wholesale mind. Otherwise, unintentional results can be reached.

It can be claimed that the Predecessors fell to an anachronism in their explanations about 'Abdallāh b. Salām which did not conform to the date and time. However, when we consider the views of Ibn Taymiyya, al-Zarkashī and al-Dihlawī, it is understood that the Predecessors expressed views in terms of exegesis, opinion-based sampling rather than an anachronism. These interpretations of the Predecessors also depict that the information available to the interlocutors of the verses is insufficient. The fact that the historical information errors in Predecessors' illustrations and explanations show that the information transferred from them should be examined carefully and that one must not surrender him/her without investigation. It is a clear fact that those who accept interpretations based on *ijtihād* as an actual *asbāb al-nuzul* fall into anachronism. In this respect, it is understood that *asbāb al-nuzul* narrations should be evaluated in accordance with the principles mentioned and it is necessary to distinguish between those who tell the real reason and those who do not and make a preference among them.

Keywords: Tafsir, Ahl al-Kitāb, Riwayah, Context, 'Abdallāh b. Salām.

Mekkî Sûrelerde Abdullah b. Selâm ile İlişkilendirilen Âyetler Bağlamında Tefsir Rivâyatlerinin Değerlendirilmesi

Öz: İslam'ın doğduğu dönemde Araplar Yahudi ve Hıristiyanları Ehl-i kitap olarak isimlendirmekte, onlara saygı duymakta, birçok konuda onlardan etkilenmekteydiler. Hz. Peygamber'le aralarındaki mücadelede fikrî açıdan yetersiz kaldıklarında Ehl-i kitap âlimlerini referans kaynağı olarak kullanmakta ve öğrendikleri bilgilere istinaden sordukları sorularla Hz. Peygamber'i zor duruma düşürmeye ve onu mağlup etmeye çalışmaktaydılar. Mekke döneminde Ehl-i kitapla Müslümanlar arasında çatışma yaşanmamıştı. Yahûdi âlimler

834 | Sami Kılınçlı. Mekki Sûrelerde Abdullah b. Selâm ile İlişkilendirilen Âyetler ...

Tevrat'la Kur'an arasındaki konu benzerliğini bildikleri Kur'an'ın hakikatleri anlattığını, Hz. Peygamber'in de hakkı tebliğ ettiğini ikrar ediyorlardı. Bazı âyetlerde Ehl-i kitap âlimlerinin bu doğru tutumları müşriklerin aleyhine referans kaynağı olarak kullanılmıştır. Söz konusu âyetlerde bu âlimler övülmüş, Hz. Peygamber için de bilgi kaynağı olarak gösterilmiştir. Konuyla ilgili âyetler bazı müfessirlerce bağlama ve nassın zahirine uygun olarak anlaşılma ve birlikte bazı âlimlerce nüzûl vasatı, süreci dikkate alınmadan açıklanmıştır. Bu âyetlerde Medine döneminde iman eden Abdullah b. Selâm ve arkadaşlarının anlatıldığı söylenmiştir. Bu çalışmada söz konusu yorumların doğruluk değeri Kur'an-siyer ilişkisi, esbâb-ı nüzûl rivâyetlerinin bir kısmının ictihadı olduğu bilgisi temelinde değerlendirilerek nassın asıl anlamının gölgede bırakıldığı ortaya konulacaktır.

Özet: Tefsir, ilâhi hitabın anlaşılması çabası olduğu kadar vahiy sürecinde Müslüman, müşrik ve Ehl-i kitabın ilişkilerini, bu çerçevede yaşanan tecrübeyi de anlamak demektir. Bu konular Kur'an'da geniş ve açık bir şekilde anlatılmadığı için âyetleri anlamada hadisler, siyer, esbâb-ı nüzûl rivâyetleri, sahabe ve tâbiîn görüşleri önem kazanmaktadır. Esbâb-ı nüzûl rivâyetleri bazı problemler barındırdığı için klasik ulûm'l-Kur'ân eserlerinde bu bilgilerin rivâyet sigaları ve hadis usulü temelinde değerlendirilmesi teklif edilmiştir. Bu yaklaşım birçok meselenin çözümünde etkili olmakla birlikte tüm sorunları halletmemektedir.

Esbâb-ı nüzûl rivâyetlerinin âyetin gerçek sebebi olup olmadığı konusu ilk dönemlerden itibaren tartışılmaktadır. İbn Teymiyye (ö. 728/1328) Zerkeşî (ö. 794/1392) ve ed-Dihlevî'ye (ö. 1176/1762) göre selef âlimlerden nakledilen "Bu âyet şu olay üzerine nazil olmuştur." şeklindeki sözler âyetin bizzat o olay hakkında indiğini değil âyetin buna benzer bir konuda, benzer muhatap hakkında indiğini, bu konuyu dolayısıyla bu hükmü de kapsadığını anlatmaya matuf görüşlerdir. A. Nedim Serinsu ve A. Rıza Gül tarafından da bu duruma dikkat çekilmiş ve rivâyetler "gerçek nüzûl sebebi ve sanal/takdir edilen nüzûl sebebi" şeklinde ikiye ayrılmıştır. Bu husus bilinmediğinde rivâyetleri tahlil etmek, tercihte bulunmak içinden çıkılmaz bir hal alabilmekte, âyetlerin muhatapları, nüzul tarihleri, Mekkilik ve Medenilikleri konusunda problemler çıkabilmektedir.

Âyetlerin ilk anlamı, muhatapları ve nüzûl vasatını öğrenmek isteyenler özellikle rivâyet ağırlıklı tefsirlerdeki birbirleriyle çelişen nakiller arasında tercih yapmakta zorlanmaktadır. Rivâyetleri doğru değerlendirmek ve isabetli tercihte bulunmak için siyer, nüzûl süreci, Mekki-Medenî bilgisi, müşrikler ve Ehl-i kitap ile ilişkilerin gelişim aşamaları ve esbâb-ı nüzûl konusunda re'ye dayalı tefsirî açıklamaların olduğunu bilmek bir çözüm yolu olmaktadır. Birbirleriyle çelişkili rivâyetlerin ve yorumların olduğu konulardan biri de Abdullah b. Selâm ile ilişkilendirilen âyetlerdir. Medineli Yahudilerin ileri gelenlerinden olan Abdullah b. Selâm Hz. Peygamber Kubâ'ya vardığında yanına gelmiş, bazı sorular yöneltmiş ve doğru cevaplar alması üzerine bunların ancak bir peygamber tarafından bilinebileceğini söyleyerek Müslüman olmuştu. Onun Mekke döneminde ve h. 8. yılda iman ettiği iddia edilmekteyse de bu bilgiler muteber kabul edilmemiştir.

Mekke döneminde çok yoğun olmasa da Yahudi ve Hristiyanlarla Müslümanlar arasında belirli diyaloglar, ilişkiler yaşanmaktaydı. Müslümanlarla Ehl-i kitap arasında herhangi bir çatışma yaşanmadığı için ilgili âyetlerde genellikle bunların âlimleri övülmekte, Hz. Peygamber ve müşrikler için referans kaynağı olarak da gösterilmekteydi. Mekki bazı âyetlerde Yahudilerden hakka uyan, adil olanlardan; salihlerinden; Kitabın gereklerini yerine getirip, namazlarını kılan muslihlerin ecrini zayıf edilmeyeceğinden; Kur'an'daki hakikatleri İsrailoğullarından âlimlerin bilmesinin müşrikler için bir delil olması gerektiğinden; Ehl-i kitabın Kur'an'ın ilâhi bir kitap olduğunu bildikleri; Hz. Peygamber'e vahyedilen âyetler konusunda şüphesi varsa Yahudi âlimlere konuyu sorması; Yahudilerin Hz. Peygamber'in risaletinin gerçekliğine şahitlik edip inandığı; müşriklerin Hz. Peygamber'in risaletinin gerçek olup olmadığı konusunda Ehl-i zikre akıl danışmaları; kendilerine kitap verilenlerin Kur'an ile sevindikleri gibi hususlar anlatılmaktadır. Bu âyetlerin tefsirlerinde muhatapların Abdullah b. Selâm, Abdullah b. Selâm ve arkadaşları, Hz. Muhammed'in ashâbı, Selâm-ı Fârisî, Hz. Ali ve Ehl-i kitaptan Hz. Peygamber'i görüp iman edenler olduğu yönünde yorumlar yapılmıştır.

Müfessirler Ehl-i kitapla yaşanan süreci yeteri kadar dikkate almadıkları için hidayete ermesinden önce nâzil olan ayetleri Abdullah b. Selâm ile ilişkilendirilmiştir. Hâlbuki Mesrûk (v. 63/683), Şa'bî (v. 104/722) ve Said b. Cübeyr (ö. 94/713 [?]) nüzûl sürecini dikkate aldıkları için Mekkî ayetlerin Abdullah b. Selâm ile ilişkilendirilmesini reddetmişlerdir. Âyetleri Kur'an-siyer ilişkisi, nüzûl süreci temelinde değerlendirildiğimizde bazı müfessirlerin de belirttiği üzere muhatapların Kur'an'ın ve Hz. Peygamber'in risaletinin hak olduğunu bilen ve bunu ikrar eden Ehl-i kitap âlimleri olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda müfessirlerin gerçek esbâb-ı nüzûl olmayan rivayetlere dayanarak âyetlerin bağlamına, lafızlarına, nüzûl süreçlerine uygun olmayan yorumlar yaptıkları, muhataplarla ilgili bilgiler sınırlı olduğu için Abdullah b. Selâm'ın adını bir tür dolgu malzemesi olarak kullandıkları anlaşılmaktadır. Ehl-i kitabı genelleme yaparak hakikati gizlemeleri, İslam'a düşmanlıkları ve yaşanan savaşlar üzerinden değerlendirildiğimizde âyetlerde onlardan birilerinin övülmesi kabul edilebilir bir durum olmamaktadır. Hâlbuki Mekke'de Yahudi ve Hıristiyanlarla herhangi bir çatışma yaşanmadığı gibi hakikati dile getiren âlimler vardı. Bunlar gerektiğinde övülmekte, Hz. Peygamber ve müşrikler için referans kaynağı olarak da gösterilmekteydi. Ayrıca Medenî sûrelerde Ehl-i kitabı eleştiren, kötüleyen ayetlerde de onların bütünü değil söz konusu yanlışları yapanlar eleştirilmektedir. Bu örneklerde olduğu gibi âyetleri yerleşik algılarımız etkisiyle ve toptancı bir zihinle değil tek tek nüzûl süreci bağlamında değerlendirmemiz gerekmektedir. Aksi takdirde istenmeden yanlış sonuçlara gidilebilmektedir.

Selefin Abdullah b. Selâm ile ilgili tarih ve zamana uymayan izahlarında anakronizme düştükleri iddia edilebilir. Ancak İbn Teymiyye, Zerkeşî ve ed-Dihlevî'nin görüşlerini dikkate aldığımızda selefin bir anakronizmden ziyade âm lafızlar üzerinden tefsîrî, re'ye dayalı örnekleme tarzında görüşler ifade ettikleri anlaşılmaktadır. Selefin bu yorumları ayetlerin muhataplarıyla ilgili eldeki bilgilerin yetersiz olduğunu da göstermektedir. Selefin örneklemelerinde, açıklamalarında tarihî bilgi hatalarının olması onlardan nakledilen bilgilerin dikkatli bir şekilde incelenmesini, araştırmadan rivayetlere teslim olunmaması gerektiğini de göstermektedir. İctihada dayalı yorumları gerçek esbâb-ı nüzûl gibi kabul edenlerin anakronizme düştükleri ise açık bir hakikattir. Bu yönüyle esbâb-ı nüzûl rivayetlerinin belirtilen ilkeler doğrultusunda değerlendirilmesi, gerçek sebebi anlatan ve anlatmayanların ayırt edilerek aralarında tercihe gidilmesinin gerektiği anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Ehl-i kitap, Rivâyet, Bağlam, Abdullah b. Selâm.

GİRİŞ

Allah Teâlâ mesajlarının anlaşılması için insanlara anlayacakları şekilde hitap ettiği için her peygamberi toplumunun diliyle göndermiştir. İnsanlar kitaplarını her ne kadar şerhe ihtiyaç duyulmayacak şekilde yazmaya gayret etse de yazarın ilmî kudreti, derin anlamları veciz ifadelerle anlatması, lafızların birçok anlama gelebilmesi ve konularla ilgili bilinen bazı hususları zikretmemesi gibi hususlar müellifin kastının ve tercihinin ne olduğu hakkında ihtilafa düşülmesine sebep olmaktadır. Bu durumda da şerhlere başvurmak kaçınılmaz olmaktadır.

Sahâbîler Kur'an'ın zahiri anlamlarını ve hükümlerini anlıyorlardı. Ancak araştırma ve düşünme gerektiren âyetlerin incelikli anlamlarını anlamadıklarında Hz. Peygamber'e sorarak öğreniyorlardı.

Tefsir hem kolay hem de zor bir ilimdir. Zorluğu sonuçta Kur'an Yüce Allah'ın kelamıdır. İnsanlar şiirleri, meselleri/atasözlerini doğrudan sahibinden dinleme ve anlamadıklarında ona sorma imkânına sahip olmasına rağmen Kur'an için böyle bir durum söz konusu değildir. İnsanlar bir kelam hakkında kesin bilgiyi ya sözün sahibini veya ondan bizzat dinleyeni dinleyerek öğrenirler. Oysa biz, az sayıda âyetin izahı dışında Hz. Peygamber'in Kur'an'ı tefsir ettiğine dair bir bilgiye sahip değiliz. Dolayısıyla tefsirin delil ve işaretlerle

istinbat edilen bir ilim olduğu gâyet açıktır.¹ Bu nedenle Kur'an'ı anlamadaki söz konusu eksiklik esbâb-ı nüzûl, siyer, hadis, sahabe ve tâbiînden nakledilen tefsir rivâyetleriyle kapatılmaya çalışılmaktadır.

Kur'an'ı anlama, rivâyetler arasında tercihte bulunma ve rivâyetleri yorumlamada müfessirin mezhebî kabulleri, Kur'an ve tefsir algısı etkili olduğu gibi esbâb-ı nüzûl ve tefsir rivâyetlerini hangi ölçülere göre değerlendirip değerlendirmede etkili olmaktadır. Bütün bu faaliyetlerde, bilgilerde doğal olarak ictihâdî bir alan ortaya çıkmaktadır.

Tefsir ilmi, kapalı lafzın anlamının keşf ve beyanı temelinde şekillendiği için Arap dili, nüzûl süreci, nüzûl vasatı ve bunlarla ilgili rivâyetlere dayanmaktadır. Bütün bu bilgiler de bize rivâyetle ulaştırıldığı için tefsir, rivâyetlere ittiba etmeye, diğer ifadeyle sema'ya dayanmaktadır.²

Müfessirin ilk amacı âyetin ilk muhataplarını tespit etmek, ardından da âyetin hangi anlama geldiğini ortaya koymaya çalışmaktır. Kur'an'da âyetlerin nüzûl tarihleri ve muhatapları açıkça zikredilmediği için âyetleri anlama, tarihlendirme, indiği dönemi resmetme ve muhatapları belirlemede esbâb-ı nüzûl rivâyetleri ana malzemeyi oluşturmaktadır. Bundan dolayı klasik ve modern dönem ulûmu'l-Kur'an ve tefsir usulü kitaplarında âyet ve sûrelerin esbâb-ı nüzûlünü, Mekkilik ve Medenilik durumlarını bilmenin önemi üzerinde durulmuştur.³

Hz. Ebu Bekir, Ömer, Osman, Ali, İbn Mes'ud, Ubey b. Ka'b, İbn Abbas, Zeyd b. Sâbit, Ebu Musa el-Eş'arî ve Abdullah b. Zübeyr tefsir konusunda meşhur olan sahâbîlerdir. Hz. Ebu Bekir, Ömer, Osman sahâbe neslinden erken dönemde vefat edenlerden oldukları için kendilerinden tefsire dair az bilgi nakledilmiştir. Hz. Ali daha geç dönemde vefat ettiği için üç halifeden daha fazla tefsir bilgisi nakledilmiştir. Kendisinden en çok tefsir bilgisi nakledilen sahâbî İbn Abbas'tır (ö. 68/687-688). Hz. Peygamber ilim sahibi olması için ona dua ettiği ve tefsir konusunda cesaretli olduğundan pek çok âyetle ilgili görüşleri bize ulaşmıştır. Bu ilmi derinliğinden dolayı kendisi "Tercümânu'l-Kur'an" diye isimlendirilmiştir. Bununla birlikte İbn Abbas'tan nakledilen bilgilerin ve ona ulaşan hangi isnadın ne kadar güvenilir olduğu konusunda tartışmalar bulunmaktadır.⁴

Hz. Peygamber'in vefatında gençliğe yeni adım atan İbn Abbas'ın Mekke dönemi ve Medine'nin geneliyle ilgili naklettiği bilgilerin ekserisi kendi tecrübe ve tanıklığına değil sahâbeden öğrendiklerine ve ictihadlarına dayanmaktadır. Tâbiînden nakledilen bilgilerde de tefsir ictihadları önemli bir yekûn tutmaktadır. Tefsir rivâyetlerinin her nesilde giderek çoğalmasu bu konuda ictihâdî görüşlerin serdedildiğini göstermektedir.

Esbâb-ı nüzûl rivâyetlerinin âyetin gerçek sebebi mi, yoksa "âyet buna benzer bir konuda, benzer muhatap hakkında inmiştir" anlamında mı söylendiği ilk dönemlerden itibaren tartışılmaktadır. İbn Teymiyye (ö. 728/1328) ve Zerkeşî (ö. 794/1392)'ye göre seleften nakledilen rivâyetlerdeki "Bu âyet şu olay üzerine nazil olmuştur." şeklindeki sözler âyetin bizzat o olay hakkında indiğini değil âyetin bu konuyu, hükmü de kapsadığını anlatmaktadır.⁵

¹ Ebü'l-Fazl Celâlüddin Abdurrahmân b. Ebi Bekr b. Muhammed es-Süyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'an*, thk. Ahmed b. Ali (Kahire: Daru'l-Hadis, 2006), 2: 451.

² Bk. Bedreddin Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşî, *el-Burhân fi 'ulûmi'l-Kur'an*, thk. Mustafa Abdulkadir Atâ, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2007), 2: 91-92.

³ Nüzul sebeplerini bilmenin önemiyle ilgili geniş bilgi için bk. Zerkeşî, *el-Burhan fi 'ulûmi'l-Kur'an*, 1: 39-48; Suyûtî, *el-İtkân*, 1: 48-137; Muhammed Abdülazîm ez-Zerkânî, *Menâhilü'l-irfân fi 'ulûmi'l-Kur'an*, thk. Fevâz Ahmed Zemerlî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1995), 1: 76-116; 159-197; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991), 115-122; Muhsin Demirci, *Tefsir Usulü* (İstanbul: İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2007.), 231-243; Mesut Okumuş, "Ulûmu'l-Kur'an", *Tefsir El Kitabı*, ed. M. Akif Koç, (Ankara: Grafiker Yayınları, 2014), 316-332.

⁴ Suyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'an*, 2: 479-483.

⁵ Takıyyuddin İbn Teymiyye, *Mukaddime fi usûli't-tefsir*, Thk. Adnân Zerzûr, 2. Baskı (b.y. 1972), 46-49; Zerkeşî, *el-Burhan fi 'ulûmi'l-Kur'an*, 1: 46. Ayrıca bk. Suyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'an*, 1: 114-116.

Dihlevî'ye (ö. 1176/1762) göre mütekaddimûn ve müteahhirûn âlimleri arasındaki istilâh farklılığı esbâb-ı nüzûlün anlaşılmasını zorlaştırmıştır. Mütekaddimûn "Âyet şu konu hakkında inmiştir." sözünü bazen gerçek sebeb-i nüzûl bazen de âyetin kapsamı alanına giren Hz. Peygamber zamanında veya sonrasında olan olaylar için kullanmıştır. Ancak bu sözler müteahhirûn âlimlerce gerçek esbâb-ı nüzûl rivâyetleri olarak anlaşılmalıdır.⁶ Günümüzde yapılan çalışmalarda da esbâb-ı nüzûl rivâyetlerindeki bu duruma dikkat çekilmiş ve rivâyetler *gerçek nüzûl sebebi ve sanal/takdir edilen nüzûl sebebi* şeklinde ikiye ayrılmıştır.⁷

Bütün bu açıklamalar Dihlevî'nin "Sahâbe ve tâbiîn'in 'Âyet şu konuda nazil olmuştur.' şeklindeki sözlerinin çoğunluğu âyetin umûmî lafızları kapsamına giren olayları nakletmeye matuftur. Bu sebeple nakledilen olayların âyetin nüzûlünden önce veya sonra vukû bulmuş olması, bu bilgilerin İsrâiliyattan, cahiliye veya İslamiyet döneminden olup olmaması önemli değildir. Ulaştığım bu sonuç esbâb-ı nüzûl konusunda ictihada açık bir alanın olduğunu göstermektedir. Bu noktayı anlayan kişi esbâb-ı nüzûl rivâyetlerindeki ihtilâfı kolay bir şekilde çözümlerabilir."⁸ şeklindeki görüşlerinin doğruluğunu ortaya koymaktadır.

Tefsir, nüzûl döneminde konuşulan ve yaşanan gerçeklik ve bilgi anlamına gelmektedir.⁹ Âyetlerin anlam ve muhataplarını bulmak isteyenler özellikle rivâyet ağırlıklı tefsirlerdeki birbirleriyle çelişen nakiller arasında tercih yapmakta zorlanmaktadır. Rivâyetleri değerlendirip, tercihte bulunmak için siyer, nüzûl süreci, Mekki-Medenî bilgisi, müşrikler ve Ehl-i kitap ile ilişkilerin gelişim aşamaları, Arap kültürü, gerekli konularda Tevrat ve İncil bilgisi ve esbâb-ı nüzûl konusunda ictihadî yaklaşımların olduğunu bilmek bir çözüm yolu olmaktadır.

Abdullah b. Selâm ile Mevlüt Poyraz'ın "Abdullah bin Selâm ve İslam Tarihindeki Yeri" isimli yüksek lisans tezi bulunmaktadır.¹⁰ Söz konusu çalışma Abdullah b. Selâm'ın İslam Tarihindeki yerini merkeze alarak yapıldığı için onunla ilişkilendirilen âyetlere ve müfessirlerin görüşlerine az bir miktarda değinilmiştir.¹¹ Bu yönüyle konuyu ele alış tarzı, kaynakları ve sonuçları ile bizim bu çalışmadaki bakış açımız, kaynaklarımız ve sonuçlarımız birbirinden farklıdır.

1. ARAPLARIN EHL-İ KİTAP ALGISI

Cahiliyyede Ehl-i kitaba ilim ehli oldukları için değer verilmekteydi.¹² Mekke'deki az sayıda Yahudinin dışında bölgedeki fuarlarda, bilhassa Ukaz'da ticaretle birlikte kendilerini, saklanmış veya kaybolmuş eşyaların yerlerini keşfeden, geleceği okuyan kâhinler olarak tanıtıp bol para kazanan Yahudiler de bulunmaktaydı. Bunlar okuma yazmadan, kitâbî kültürden nasibini almamış, gönlü saf bedeviler üzerinde özel bir nüfuz ve itibar kazanmış durumdaydılar.¹³ Kâbe duvarlarına Hz. İsa ve Meryem'in resimlerinin çizilmiş olması da¹⁴

⁶ Şah Veliyyullah ed-Dihlevî, *el-Fevzu'l-kebir fi usûli't-tefsir*, (Dimaşk, Dâru'l-Ğavsânîlî'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye, 2008), 69-71.

⁷ Bk. Ahmed Nedim Serinsu, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzûl'un Rolü*, (İstanbul, Şule Yayınları, 1994), 280-285; Ali Rıza Gül, "Kur'an Âyetlerini Tarihlendirmede Nüzul Sebeplerinin Rolü", *Dinî Araştırmalar Dergisi*, 7/19, (Haziran, 2004), 218-220.

⁸ Dihlevî, *el-Fevzu'l-kebir fi usûli't-tefsir*, 128-129.

⁹ Mustafa Öztürk, *Tefsirin Halleri* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013), 67.

¹⁰ Mevlüt Poyraz, *Abdullah bin Selâm ve İslam Tarihindeki Yeri* (Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2009)

¹¹ Poyraz, *Abdullah bin Selâm ve İslam Tarihindeki Yeri*, 69-74.

¹² Muhammed b. Tâhir b. Âşûr, *Tefsiru't-tahrîr ve't-tenvîr* (Tunus: Dâru Sahnûn li'n-Neşrve't-Tevzi', ts.), 1: 204.

¹³ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, trc. Salih Tuğ, (İstanbul: İrfan Yayıncılık, 1991), 1: 552, 553.

¹⁴ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 1: 70; Cevad Ali, *el-Mufassal fi târihi'l-Arab kable'l-İslam* (Bağdad: 1993), 6: 607.

Müşriklerle Hıristiyanlık ve Hıristiyanlar arasındaki ilişkinin gelişmişliğini ve onlara duyulan saygının boyutlarını göstermekteydi.

Medine’de ciddi oranda Yahudi nüfus vardı. Yahudiler sayılarının çokluğu, geniş servetleri, ziraat, sanat ve ticaret alanlarındaki maharetleri, ilahi bir kitaba sahip olmaları, dini ve bilimsel müstesablatları kendilerine saygınlık ve ileri düzeyde bir etkinlik sağlamıştı.¹⁵

Hıristiyan ve Yahudilerle ilişkiler ümmî Arapların peygamberlik, cennet, cehennem, melekler, şeytan, evrenin yaratılışı, öldükten sonra dirilme, kıyamet gibi dini konularda¹⁶ ve ticaret, sanayi ve şehirleşme gibi toplumsal konularda da onlardan etkilenmelerine sebep olmuştu.¹⁷

Hız. Peygamberin, Mekkelî müşriklerle işbirliği yapması ve İslam’a aşırı derecede muhalif olması nedeniyle öldürttüğü, Yahudilerin önde gelenlerinden, şair Ka’b b. Eşref de hem Yahudiler hem de Araplar tarafından görüşüne değer verilen, sorunların çözümünde hakem kabul edilen biriydi. Hız. Peygamber hicret ettiğinde de durum böyleydi ve sonrasında da En-sar arasından onun fikirlerine başvuranlar olmaktadır.¹⁸

Bütün bu bilgilerden Ehl-i kitab’ın Arap toplumu üzerinde önemli bir etkisi olduğu anlaşılmaktadır. Bundan dolayı da aşağıda ayrıntılarıyla ele açıklayacağımız üzere bazı âyetlerde hakem, referans kaynağı olarak gösterilmişlerdir. Âyetlerde Yahudi ve Hıristiyanlara Ehl-i kitap olarak hitap edilmesi de o günkü kabulleri göstermektedir.

Ehl-i kitaptan hahamlar ve papazlar, Rasulullah’ın geleceğini ve geleceği zamanı Araplardan daha iyi biliyorlardı. Onlar, Peygamber’in gelmesiyle müşriklere karşı Allah’ın kendilerini muzaffer kılacağına inanıyorlardı.¹⁹ Ehl-i kitaptan bazıları hem ahlaklarından hem de bilgilerinden dolayı Mekkelilerin güvenlerini kazandıkları için müşrikler Kur’an’ın ilahiliği, Hız. Peygamber’in risâleti gibi konularda onların fikirlerine başvurmakta, Hız. Peygamber’e karşı Yahudilerden fikri yardım talebinde bulunmaktaydılar.²⁰

Mekke döneminde Ehl-i kitapla Müslümanlar arasında bir çatışma veya tartışma yaşanmamıştı. Kur’an’ın önceki kitaplar, peygamberler ve bağlılarına yönelik genel de olumlu ifadeler kullanması, Hıristiyan Necâşî’nin Müslümanları himaye edip, müşriklere teslim etmemesi gibi durumlardan dolayı sahabîler Ehl-i kitab’a karşı olumlu bir yaklaşıma sahiptiler.

Mekki sûrelerde Hız. Musa, Davud, Süleyman, İsa ve Zekeriyya gibi peygamberlerin hayatları, Hız. Meryem, Ashab-ı Uhdud ve Ashab-ı Kehf gibi kıssalar anlatılmaktadır. Arabistan’ın farklı bölgelerinde yaşayan Yahudi ve Hıristiyanlar bu kıssaları ya doğrudan ya da dolaylı olarak öğreniyorlardı. Kur’an’daki bu bilgilerle kendi kitapları arasındaki benzerliği, Hız. Muhammed ve ashabının müşriklerle yaşadıklarıyla Hız. Musa ve Firavun arasında yaşananların da aynı olduğunu görüyorlardı. Müslümanlarla aralarında da henüz herhangi bir sorun yaşanmamıştı. Dolayısıyla kendilerine müşrikler tarafından Hız. Muhammed ve

¹⁵ İzzet Derveze, *Kur’an’a Göre Hız. Muhammed’in Hayatı*, trc. Mehmet Yolcu, 2. Baskı (İstanbul: Ekin Yayınları, 1998), 3: 117-118; Ömer Faruk Harman, “Tefsir Geleneğinde Yahudilere Bakış”, *Müslümanlar ve Diğer Din Mensupları: Müslümanların Diğer Din Mensuplarıyla İlişkilerinde Temel Yaklaşımlar* (Ankara: Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yayınları, 2004), 120-121.

¹⁶ Muhammed b. Yesâr b. İshak, *Sîretü İbn İshak*, thk. Muhammed Hamidullah (Ma’hedu’d-Dirâsât ve’l-Ebhâsli’t-Ta’rib, trs.), 62-64.

¹⁷ Derveze, *Kur’an’a Göre Hız. Muhammed’in Hayatı*, 1: 115. Müşriklerin Ehl-i kitapla ilişkileri için ayrıca bk. M. Ali Kâpar, “Asr-ı Saadette Müşrikler ve Müşriklerle İlişkiler,” *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam* (İstanbul: Beyan Yayınları, 1994), 2: 320, 321.

¹⁸ Cevâd Ali, *el-Mufassal*, 6: 547.

¹⁹ İbn İshak, *es-Sîret*, 62.

²⁰ Bk. Ebu’l-Hasen Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, thk. Ahmed Ferid, (Beirut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2003), 2: 280-281; Ebu Muhammed Abdulmelik b. Hişâm, *es-Sîretü’n-Nebeviyye*, thk. Komisyon (Şam: 2005), 1: 300-302; Ahmed b. Yahya el-Belâzurî, *Ensâbu’l-eshrâf*, thk. Muhammed Hamidullah (Mısır: Dâru’l-Meârif, trs.), 1: 142; Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu’l-beyân an te’vîli âyi’l-Kur’ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, 4. Baskı (Beirut: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 2005), 23: 436; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 29: 315-316.

Kur'ân hakkında sorular sorulduğunda bildiklerini söylüyor ve şahitliklerini dile getiriyorlardı. Aşağıda ele alacağımız âyetlerde de göreceğimiz gibi Müslümanlar ve müşrikler için referans kaynağı olmuşlardı.

2. ABDULLAH B. SELÂM VE İSLAMA GİRİŞİ

Abdullah b. Selâm (ö. 43/663-64), Medine civarına yerleşmiş bulunan üç Yahudi kabilesinden Benî Kaynukâ'ya mensuptur. Hz. Yûsuf'un neslinden geldiği rivâyet edilir. Asıl adı Husayn iken müslüman olunca bu isim Hz. Peygamber tarafından Abdullah'a çevrilmiştir. Babası gibi o da yahudi âlimlerindendi. İslâmiyet'i kabul ediş tarihiyle ilgili üç ayrı rivâyet vardır. Hz. Peygamber henüz Mekke'de iken ihtida ettiği rivâyetinin yanında Asr-ı Saâdet'in sonlarında (8/629-30) müslüman olduğu da zikredilmiştir. Umumiyetle kabul edilen rivâyete göre ise Hz. Peygamber hicret yolculuğunun sonunda Kubâ'ya varınca yanına gelmiş ve kendisine yönelttiği bazı soruların doğru cevaplarını aldıktan sonra, bunların ancak bir peygamber tarafından bilinebileceğini söyleyerek müslüman olmuştur.²¹

Müsteşrik Horovitz (1874-1931), onun h. 8. yılda Müslüman olduğunu iddia etmektedir. Ona göre Abdullah b. Selâm'ın bu yılda iman ettiğini anlatan rivâyeti Müslüman âlimler kabul etmek istememektedirler. Horovitz'e göre Hz. Peygamber'in gazvelerine katılanlar içerisinde Abdullah b. Selâm'ın isminin olmaması onun 8. yılda iman ettiğinin en önemli dayanağıdır. Onun gazvelere katıldığına dair rivâyetler ise ehemmiyetsiz ve sonradan eklenen bilgilerdir.²² Râzî (ö. 606/1210); Şa'bi (ö. 104/722), Mesrûk (ö. 63/683[?]) ve bir cemaatin Abdullah b. Selâm'ın 8. yılda iman ettiğini iddia ettiklerini nakletmektedir.²³ Ancak kaynaklarda nakledilen bilgiler Horovitz'in bu iddialarını yalanlamakta ve Râzî'nin naklettiği görüş başka kaynaklarda da zikredilmemektedir. Uhud savaşına katılan İbn Selâm'a Hz. Peygamber Nadîr sürgünü ve Kureyzahıların cezalandırılması olaylarında çeşitli görevler vermiştir.²⁴ İbn Hacer el-Askalânî de (ö. 852/1449) onun 8. yılda Müslüman olmasıyla ilgili rivâyetin sahih olmadığını kaydetmektedir.²⁵

Abdullah b. Selâm'ın Mekke'ye gittiğine ve Rasulullah'la görüştüğüne dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Eğer Hz. Peygamber'le Mekke'de görüşmüş olsaydı, bu görüşmenin iman etme süreciyle ilgili rivâyetlerde yer alırdı.

Ehl-i kitapla ilgili Mekki ve Medenî birçok âyette Abdullah b. Selâm'ın adı zikredilmektedir. Ancak Medine döneminde iman eden birinin Mekki âyetlerle ilişkilendirilmesi bu rivâyetlerin vâkıa ile mutabakatının ve ictihadî açıklamalar olup olmadıklarının araştırılmasını gerektirmektedir. Mezkûr sebepten dolayı bu çalışmada Mekki sûrelerde onunla ilişkilendirilen âyetler nüzûl sırasıyla değerlendirerek söz konusu rivâyetlerin gerçek esbâb-ı nüzûl mü yoksa ictihadî açıklamalar mı olduğu ortaya konulmaya çalışılacaktır.

²¹ İbn Hişam, *es-Sîret*, 1: 575; Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahih*. 2. Baskı. (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), "Kitabu'l-Menakibi'l-Ensar", 51; İbn Hişam, *es-Sîret*, 1: 576-577. İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî', *et-Tabakâtu'l-kübra*, thk. Ali Muhammed Amr, (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 2001), 5: 377-378. Mustafa Fayda, "Abdullah b. Selâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1: 134-135.

²² Josef Horovitz, "Abd Allah b. Salam", *Millî Eğitim İslâm Ansiklopedisi*, 5. Baskı (Ankara: MEB Yayınları, 1978), 1. 41.

²³ Fahrüddîn İbn Ziyâuddîn b. Ömer Muhammed er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 1. Baskı (Beyrut: Dârul-Fikr, 1981), 28: 9.

²⁴ Poyraz, *Abdullah bin Selâm ve İslam Tarihindeki Yeri*, 31-34; 37-38. Fayda, "Abdullah b. Selâm", 1: 135; Nadir Özkuyumcu, "Yahudilerle İlişkiler", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam* (İstanbul: Beyan Yayınları, 1994), 2: 470.

²⁵ İbn Hacer el Askalânî, *Sahâbe-i Kiram Ansiklopedisi* (el-İsâbe fi temyîzi's-sahabe), trc. Naim Erdoğan, 2. Baskı (İstanbul: İz Yayıncılık, 2010), 3: 193-194.

3. MEKKİ SÛRELERDE ABDULLAH B. SELÂM İLE İLİŞKİLENDİRİLEN ÂYETLER

Âyetlerin tefsir ve te'vilinin doğru tespit edilebilmesi için bağlamlarının bilinmesi gerekmektedir. Bu konudaki bilgi eksikliği veya yanlışlığı hem nüzûl sürecinde neler olduğu hem de bizim hangi dersleri çıkaracağımızı olumsuz etkilemektedir. Tefsirde temel kabul ettiğimiz bilgiler, rivâyetler yorumun istikametini belirlemektedir. Bu yönüyle tefsirde yapılan her hata te'vilin de yanlış olmasıyla sonuçlanmaktadır.

Âyetlerin nüzûl tertibinde günümüzde yaygın olarak kullanılan ve Hz. Osman'a izafe edilen listeyi temel alacağız.²⁶

3.1. el-A'râf 7/159

Nüzûl tertibinde 39. sûre olan el-A'râf 103-181. âyetlerde Hz. Musa'nın Mısır'daki mücadelesi, Mısır sonrası sıkıntılar ve cumartesi ashâbı gibi bilgiler anlatılmaktadır. Bu bağlamda el-A'râf, 7/159. âyette "Yahudilerden hakka uyan, adil olanlar var." buyrulmaktadır. Ebû Cafer et-Taberî'ye (ö. 310/923) göre âyet Benî İsrail'den hakka tabi olan, zulmetmeyen bir cemaatin varlığını anlatmaktadır. Taberî, âyetle ilgili olarak İbn Kesîr (ö. 774/1373)'in ilginç olarak nitelendirdiği bir rivâyet de aktarmaktadır. Rivâyete göre İsrailoğulları peygamberlerini katledip inkâr ettiklerinde on iki boy idiler. Bunlardan biri diğerlerinin yanlışlar yapması üzerine onlardan uzaklaşıp, Allah'tan onlarla aralarını ayırmasını istemiş, Allah Teâlâ da onlar için yerde bir tünel var etmiş. Onlar da bu tünelden giderek Çin'in arka taraflarına ulaşmışlar. Bunlar orada kible olarak Kâbe'ye yönelmeye, Hanifliğe devam etmişlerdir.²⁷ İbn Ebî Hâtim (ö. 327/940)'in naklettiği bir rivâyete göre Hz. Ali, el-A'râf 159. âyeti delil göstererek Yahudilerden sadece bu şekilde olanların cennete gideceğini; bunların ahir zamanda yapılacak olan büyük savaşta Müslümanlara yardım edecek olan İsrailoğullarından bir boy olduğu da söylenmiştir.²⁸

İbnu'l-Cevzî (ö. 597/1021) âyetle ilgili Taberî'nin naklettiği rivâyete atıfla "Bunlar Çin'de yaşayan, kendilerine İslam davetinin ulaşmadığı kişilerdir."; "Hz. Muhammed'e iman eden Abdullah b. Selam ve arkadaşlarıdır." ve "Kendi zamanlarındaki peygamberlere tabi olanlardır." görüşlerini aktarmaktadır.²⁹ Kurtûbî (ö. 671/1273)'ye göre "Bunlar ümmet-i Muhammed'dir. Allah Teâlâ Hz. Muhammed'e Musa'ya verdiklerimi sana da verdim buyurmaktadır." Kurtûbî diğer görüşleri zayıflıklarına işaret ederek "kile" diyerek nakletmektedir.³⁰ Ebû Hayyân (ö. 745/1344) yukarıda naklettiğimiz yorumlardan sonra "Bunlar Rasullulah'tan önce Tevrat'a bağlı kalanlardır. İsrailoğullarının hepsi kötü değildir." demektedir.³¹ İbn Kesîr, "Allah Teâlâ İsrailoğullarından bir grubun hakka tabi olup adaletle davrandıklarını haber verdi" dedikten sonra Medenî sûrelerdeki Ehl-i kitabı öven bazı âyetleri nakletmektedir. Daha sonra da "Taberî ilginç bir rivâyet nakletmiştir" diyerek yukarıda yer Çin'den bahseden rivâyeti kaydetmektedir.³²

Yukardaki yorumlardan müfessirlerin âyetin muhatabını tayinde zorlandıkları ve ilginç denebilecek yorumlarda buldukları görülmektedir. Bağlamı da dikkate aldığımızda

²⁶ Bk. Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, 86-87. Söz konusu nüzul tertibinin Hz. Osman'a aidiyetiyle ilgili tartışmalar için bkz. Mustafa Öztürk-Hadiye Ünsal, *Kur'an Tarihi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 262-266.

²⁷ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 6: 88-89. Ayrıca bk. Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed Vâhidî, *el-Vasît fi tefsiri'l-Kur'âni'l-mecîd*, thk. Komisyon (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994), 2: 419.

²⁸ *Ebû Hâtim Muhammed b. İdrîs b. Münzir er-Râzî, Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, thk. *Es'ad Muhammed et-Tayyib (Mekke: Mektebetü Nezâri'l-Bâz, 1997)*, 5. 1587-1588.

²⁹ İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 2: 162.

³⁰ Abdullah b. Muhammed b. Ahmed el-Kurtûbî, *el-Câmi'u li ahkâmi'l-Kur'ân*, thk., Abdullah b. Abdu'l-Muhsin et-Türki, (Beyrut: Müessesetu'r-Risale, 2006), 9: 359.

³¹ Ebû Hayyân el-Endelûsî, *el-Bahru'l-muhîr*, thk. Komisyon, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1993), 4: 405.

³² Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, thk. Komisyon, 1. Baskı, (Kahire: Müessesetu Kur-tuba, 2000), 6: 421; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhîr*, 4: 405.

asıl anlamın Taberî'nin de kaydettiği gibi İslam'ın doğduğu yıllarda Tevrat' bağlı kalan, adaleli davranan Yahudiler olduğu görülmektedir. Âyetin Abdullah b. Selam ve Medine'deki iman edenlerle ilişkilendirilmesi vâkia ile mutabık değildir.

3.2. el-A'râf 7/168

el-A'râf, 7/168. âyette İsrailoğullarının hatalarından dolayı ceza olarak gruplara ayrılıp, farklı yerlere dağıtıldıkları, içlerinde salih olan ve olmayanların da bulunduğu anlatılmaktadır. Âyetteki *minhumu's-sâlihûn* ifadesi Mücahid (ö. 103/721)'e göre "Ehl-i kitabın Müslümanları", Said b. Cübeyr (ö. 94/713 [?])'e göre ise "Ümmet-i Muhammed'den salih olanlardır".³³ İbnu'l-Cevzî'ye göre bunlar "Hz. İsa ve Hz. Muhammed'e inananlar";³⁴ Vâhidî (ö. 468/1076)'nin nakline göre "Peygamberimiz dönemindeki iman edenler";³⁵ Ebû Hayyân'a göre "Hz. İsa ve Hz. Muhammed'e inananlar" veya "Medine'de iman eden Yahudilerdir";³⁶ Kurtûbî'ye göre "Hz. Muhammed'e iman edenler", "Hz. Musa'nın şeriatı nesh edilmeden önce ona inananlar" veya "İsrailoğullarından Çin'e göç edenlerdir".³⁷ İbn Kesîr ise âyetin siyak sibaki ve lafzıyla uyumlu olarak "Yahudilerin içlerinde salih olanlar da olmayanlar da vardır" şeklinde tefsir etmiştir.³⁸ Aslında âyetin ne anlattığı İbn Kesîr'in de açıkladığı üzere çok net anlaşılmaktadır. Ancak bağlama dikkat etmemenin ve Yahudilere karşı genel olarak olumsuz bir bakışa sahip olmanın etkisiyle âyetin indiği dönemde onların içinde salihlerin olabileceğinin göz ardı edilmesi, bunların ümmet-i Muhammed'in salihleri şeklinde anlaşılmasına sebep olmuştur. Tefsirlerde Abdullah b. Selâm'ın adı her ne kadar açıkça zikredilmese de, "bunlar, Peygamberimiz dönemindeki iman edenlerdir" yorumlarının ona ve arkadaşlarına işaret ettiğini düşünmekteyiz.

3.3. el-A'râf 7/170

Yine el-A'râf Sûresinin 170. âyetinde "Kitabın gereklerini yerine getirip, namazlarını kılan muslihlerin ecrini zayi etmeyiz." buyrulmaktadır.

İbn Ebî Hatim'in nakline göre Mücahid bunların "Yahudi ve Hristiyanlar", Zeyd b. Eslem (ö. 136/754) "Hz. Musa'nın tebliğ ettiği kitaba bağlı kalanlar"; Hasan Basri (ö. 110/728) "İsrailoğullarından iman edenler" olduğu görüşündedir.³⁹ İbnu'l-Cevzî'ye göre bu âyet Tevrat'ın hükümlerine riâyet edip onu tahrif etmeyen Ehl-i kitabın mü'minleri olan Abdullah b. Selâm ve arkadaşları hakkında nazil olmuştur. Bunlardan muslih olanların ecrinde bir eksiltme yapılmayacağı açıklanmıştır.⁴⁰ Vâhidî ve İbn Kesîr de bu görüşle paralel olarak bunların Ehl-i kitabın/İsrailoğullarının mü'minleri⁴¹ olduğunu, âyette Yahudilerin kötülere eleştirildikten sonra kitaplarına bağlı kalanları övülerek müjdelendiklerini⁴² söylemişlerdir. Kurtûbî ve Ebu Hayyân âyeti bağlamına uygun olarak "Bunlar Tevrat'a bağlı kalıp namazlarını kılan Yahudilerdir."⁴³ şeklinde açıklamışlardır ki bize göre de en isabetli yorum budur. Aslında âyetin kimleri anlattığı çok net olmakla birlikte Yahudilerin övülmesi, takdir edilmesi kabullenilemediği için farklı yorumlar yapılmıştır. Âyet Mekki olduğu için Abdullah b. Selâm ve arkadaşlarıyla ilişkilendirilmesi anakronik bir değerlendirmedir.

3.4. eş-Şuarâ 26/196-197

Nüzûl tertibinde 47. sûre olan eş-Şuarâ Sûresinde Kur'an'ın Cebrail tarafından Hz. Peygamber'in kâlbine Arapça bir kitap olarak inzal edilmesinin anlatıldığı bağlamda, 196 ve

³³ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, 5: 1605.

³⁴ İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 2: 164.

³⁵ Vâhidî, *el-Vasît*, 2: 422.

³⁶ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, 4: 413.

³⁷ Kurtûbî, *el-Cami*, 9: 370.

³⁸ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, 6: 430.

³⁹ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, 5: 1609-1610.

⁴⁰ İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 2: 166.

⁴¹ Vâhidî, *el-Vasît*, 2: 423.

⁴² İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, 6: 431.

⁴³ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, 4: 416; Kurtûbî, *el-Cami*, 9: 374.

842 | Sami Kılınçlı. Mekki Sûrelerde Abdullah b. Selâm ile İlişkilendirilen Âyetler ...

197. âyetlerde Kur'an'daki hakikatlerin önceki kitaplarda da anlatıldığı, bunları İsrailoğullarından âlimlerin bilmesinin müşrikler için bir delil olması gerektiği vurgulanmaktadır.

Mukâtil'e (ö. 150/767) göre âyet İsrailoğullarının âlimlerinin Kur'an'ın hakikat olduğunu bilmeleri, İbn Selâm ve arkadaşlarının iman etmesi Mekkeliler için Hz. Muhammed'in Peygamber olduğunun delilidir⁴⁴ İbn Sa'd'ın (ö. 230/844) nakline göre Hz. Peygamber Abdullah b. Selâm'ın cennetlik olduğunu bildirmiştir. Bu âyetteki âlimler ise Abdullah b. Selâm, Bünyamin, Sa'leb, Esed ve Useyd'den oluşan beş kişidir.⁴⁵

Taberî âyeti "Yahudi âlimlerinin senin anlattıklarının hakikatini, sıhhatini bilmesi bu inkârcılar için yeterli değil mi? şeklinde açıkladıktan sonra temriz sigasıyla "kîle" diyerek "Bu âyette kast edilenler Abdullah b. Selâm ve o dönemdeki benzer kişilerdir" bilgisini nakletmektedir. Bu "kîle" diye naklettiği görüş İbn Abbas, Mücahid ve İbn Cüreyc'den (ö. 150/767) gelmektedir. Katâde'ye (ö. 117/735) göre ise âyette Hz. Peygamber'e "senin peygamber olduğunu İsraili âlimlerin Tevrat'ta yazılı olduğunu bilmeleri senin için yeterli değil mi" denmektedir.⁴⁶ Taberî'nin İbn Selâm ile ilgili görüşleri "kîle" şeklinde nakletmesi bunları zayıf gördüğünü göstermektedir. İbn Cüzey'e (ö. 741/1340) göre ise anlatılanlar "Abdullah b. Selâm gibi iman edenlerdir." Bunların Hz. Muhammed'in gelişini müjdeledikleri de söylenmiştir.⁴⁷

İbn Abbas'a göre ise bu âyette kastedilenler ister Müslüman olsun veya olmasınlar Hz. Muhammed'in özelliklerini ve risâletinin Tevrat'ta anlatıldığını bilen, bunu dile getiren Yahudi âlimleridir. Müşrikler bu âlimlerin bilgilerine güvendikleri için Medine'ye adam gönderip Hz. Peygamber hakkında kanaatlerini öğrenmek istemişler onlar da "Zaman onun zamanıdır, o ve özellikleri Tevrat'ta anlatılmaktadır" şeklinde cevap vermişlerdi. Bu rivâyet âyetin Mekki İsraili âlimlerle herhangi bir arkadaşlık yapmadığı, onlardan bir şey öğrenmediği halde kutsal kitaplarında Kur'an'ın tasdik edildiğini bulmaktaydılar.⁴⁹

Burada ele aldığımız 197. âyette İsrailoğulları âlimlerinin İslam'a girmeleri değil Kur'an'daki bilgilerin doğruluğuna, önceki kitaplarda da aynı doğrultuda bilgiler olduğuna şahitlik etmelerinden bahsedilmektedir. Ancak bazı müfessirler konuyu İslam'a girmek şeklinde anladıkları, iman eden en meşhur Yahudi âlim de Abdullah b. Selâm olduğu için diğer âyetlerde olduğu gibi bu âyette de onun adını zikretmişlerdir. Onun adının zikredilmesi gerçek anlamda bir esbâb-ı nüzûl rivâyetinden ziyade "Âyette onun gibi dürüst âlimler anlatılıyor" anlamında ictihâdî/tefsirî bir açıklama olduğu kanaatindeyiz. Sonuç olarak âyette İslam'a girme söz konusu olmadan İbn Abbas'ın da dediği gibi Yahudi âlimlerin bildikleri gerçeği açıklamaları anlatılmaktadır.

3.5. Yûnus 10/94

Nüzûl tertibinde 51. sûre olan Yûnus 10/71-93. âyetlerde Hz. Nuh ve Musa'nın kıssaları anlatıldıktan sonra 94. âyette Rasulullah (a.s.)'a "Ey Peygamber! Bizim sana indirdiğimiz bilgilere herhangi bir şüphen varsa, senden öncekilere gönderdiğimiz kitapları okuyanlara sor..." buyrulmaktadır.

⁴⁴ Mukâtil, *Tefsîr*, 2: 464.

⁴⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, 5: 382.

⁴⁶ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 19: 476-477.

⁴⁷ Muhammed b. Ahmed b. Cüzey el-Kelbî, *et-Teshîl li 'ulûmi't-tenzîl*, (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995), 2: 123.

⁴⁸ Kurtûbî, *el-Câmi'u li ahkâmi'l-Kur'ân*, 16: 76-77; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhîr*, 7: 38-39.

⁴⁹ Muhammed Cemâleddîn el-Kâsımî, *Mehâsinu't-te'vîl*, tsh. Muhammed Fuad Abdülbâkî, b.y. Dâru İhyâi Kütübi'l-Arabiyye, 1957), 11: 4645.

Mukâtil'e göre bu âyetteki kendilerine soru sorulması istenenler Abdullah b. Selâm ve arkadaşlarıdır. Bu âyet nazil olunca Hz. Peygamber "Ben şüphe etmiyorum ve kimseye de sormayacağım. Kur'an'ın ilahi olduğuna şahitlik ediyorum" buyurmuştur.⁵⁰

Taberî'ye göre âyet "Ey Muhammed! Eğer seni peygamber olarak seçmemiz ve vahiy inzal etmemizden şüphedeysen, Tevrat ve İncil'de senin vasıflarını bulan Abdullah b. Selâm gibi sıdk ve iman ehli olanlara sor, inkâr edenlere bu konuda bir şey sorma" buyrulmuştur. İbn Abbas'a göre bunlar "Ehl-i kitaptan Hz. Peygamber'i görüp iman edenler"; İbn Zeyd'e (ö. 136/754) göre "Abdullah b. Selâm"; Mücahid'e göre "Bunlar Ehl-i kitap"; Dahhâk'a (ö. 105/723) göre ise "Ehl-i kitaptan Hz. Peygamber'e ulaşan takva ve iman ehli kişilerdir."⁵¹

Zemahşerî (ö. 538/1143) âyeti "Ey Peygamber! Faraza, eğer sende bir şüphe oluşursa bunu ya sana indirdiğimiz vahiyleri dikkate alarak veya hakikati dile getiren âlimlere sorarak cevapla." şeklinde açıkladıktan sonra bu âyetin muhatabının ümmet-i Muhammed olduğunu söyleyenlerin de bulunduğunu belirtmektedir.⁵² Vâhidî'nin nakline göre de âyetin muhatabı Müslümanlardır. Şüphede olanlara "şüphelerinizi İslam'a giren Abdullah b. Selâm gibilerine sorun, onlar size gerekli açıklamaları yaparlar." denilmiştir.⁵³

Âyetin muhatabının Müslümanlar olarak anlaşılması Taberî'nin de dediği gibi savunulabilecek bir görüş değildir.⁵⁴ Abdulah b. Selâm ve benzerleriyle ilişkilendirilmesi ise itihadî bir yaklaşımdır ve anakronik bir okumadır. Hz. Peygamber'e referans kaynağı olarak gösterilen kişilerin Hz. Peygamber ve toplumu tarafından muteber sayılması gerekmektedir. Bu açıdan en tutarlı açıklama bunların "hakikati dile getiren Ehl-i kitap âlimleri" olmasıdır. Müfessirlerin bağlamı, Mekke toplumunun Ehl-i kitap algısını yeterince dikkate almamaları ve ismet konusundaki hassasiyetleri âyeti asıl anlamının dışında yorumlanmalarına sebep olmuştur.

3.6. el-En'âm 6/114

Nüzûl tertibinde 55. sırada olan el-En'âm Sûresinde müşriklerin istedikleri mucizeler gerçekleştirilse bile iman etmeyecekleri, insan ve cin şeytanlarının her peygambere düşmanlık yaptıkları anlatıldıktan sonra müşriklerin Hz. Peygamber'e "seninle aramızda şahit, hakem belirle" teklifleri üzerine nazil olan 114. âyette Peygamber Efendimize "Allah size Kitabı açıklanmış olarak indirmiş iken O'ndan başka bir hakem mi arayayım? Kendilerine Kitap verdiklerimiz, Kur'an'ın, gerçekten Rabbin tarafından indirilmiş olduğunu bilirler, şüpheye düşenlerden olma." buyrulmuştur.⁵⁵

Bu âyetle Hz. Peygamber'e "Müşrikler 'Sen bizim ilahlarımızı eleştirme, biz de senin ilahını eleştirmeyelim.' dediklerinde bunu kabul etme, Allah'tan daha adil bir şahit olamayacağından başkasını hakem kabul etmem mümkün değil de. Bunlar seni ve sana indirileni inkâr etseler de Yahudi ve Hristiyan âlimler senin anlattıklarının hak olduğunu biliyorlar. Sana anlattığımız hakikatler hakkında herhangi bir şüpheye kapılma, Ehl-i kitap âlimler hakikati biliyor."⁵⁶ buyrulmuştur.

Âyetteki "kitap verilenler" ifadesi ulemânın çoğunluğuna göre Yahudi ve Hristiyan âlimlerdir. Katâde'ye göre ise bunlar Hz. Ebu Bekir, Ömer, Osman, Ali gibi sahabenin ileri

⁵⁰ Mukâtil, *Tefsîr*, 1: 105.

⁵¹ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 6: 609-610.

⁵² Ebu'l-Kâsim Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâiki't-tenzîl* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2008), 2: 351-352.

⁵³ Vâhidî, *el-Vasîf*, 2: 559-560.

⁵⁴ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 6: 610.

⁵⁵ İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 2: 69.

⁵⁶ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 5: 318; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2: 56.

844 | Sami Kılınçlı. Mekki Sûrelerde Abdullah b. Selâm ile İlişkilendirilen Âyetler ...

gelenleridir.⁵⁷ Dolayısıyla âlimlerin çoğuna göre Yahudi ve Hristiyanlar Kur'an'ın ilahi bir kitap olduğunu bilmektedir.⁵⁸

İbn Âşûr'a (ö. 1973) göre bu âyetle müşriklerin hakem tayini teklifleri reddedilerek Kur'an'da her şey açıkça anlatıldığı için hakem aramaya gerek olmadığı, müşrikler iyi düşündüklerinde hakikati anlayacakları, ayrıca söz konusu gerçekleri Ehl-i kitabın âlimlerin bildiği de açıklanmıştır. Arapların geneli ve özellikle Mekkeliler tarafından Tevrat bilinmekteydi. Yahudilerle aralarında sıkı ticari ilişkileri olduğu için âyetteki "âlimler" ifadesiyle de özellikle Yahudi âlimler kast edilmektedir. Bunlar Hz. Muhammed'in kendilerinin herhangi birinden ders almadığını biliyorlardı. Eğer böyle bir şey olsaydı bunu ilan ederlerdi. Bu âlimlerin Abdullah b. Selâm ve Muhayrik olduğu da söylenmiştir. Atâ'ya (v. 114/732) göre ise bunlar Hz. Ebu Bekir, Ömer, Osman, Ali gibi sahabenin ileri gelenleridir.⁵⁹

Âyetin nüzûl ortam ve tarihine en uygun olan yorum, ulemanın genelinin de naklettiği üzere "Mekke dönemindeki Yahudi ve Hristiyan âlimler" olduğu görüşüdür. Abdullah b. Selâm ile ilişkilendirilmesi ise onun gibi hakikate bağı kalanlar, gerçeği gizlemeyen âlimler anlamında icthâdî bir açıklamadır. Sahabe olarak anlaşılması ise onların şahitliklerinin müşrikler için bir kıymeti olmayacağından isabetli değildir. Âyette Ehl-i kitap âlimlerinin İslam'a girmelerinden değil Kur'an'ın ilâhî bir kitap olduğunu bilmelerinden bahsedilmektedir. Nas-ın lafzına dikkat edilmediğinde farklı yorumlara gidilebilmektedir.

3.7. Sebe 34/6

Nüzûl tertibinde 58. sırada olan Sebe Sûresinde müşriklerin kıyameti inkârları anlatıldıktan sonra 6. âyette "Kendilerine ilim verilenler, sana Rabbinden indirilenin hak olduğunu bilirler..." buyrulmaktadır.

Bu âyetteki "ilim verilenler" ifadesi farklı şekillerde açıklanmıştır. Bunların Ehl-i kitabın mü'minleri⁶⁰; Kur'an'daki bilgilerin benzerlerini kendi kitaplarında okuyan Abdullah b. Selâm gibi iman eden sahabilerdir.⁶¹ Ayrıca bu ifadeyle bütün Müslümanların kastedildiği de ifade edilmiştir.⁶² İbn Âdil'e (v. VIII/XIV. Yüzyıl[?]) göre âyet "Ey Peygamber! İlim ehli senin anlattıklarının hakikat olduğunu bilir, tasdik eder." anlamındadır. Müfessirler burada kast edilenlerin "Ehl-i kitaptan iman eden Abdullah b. Selâm ve arkadaşları" olduğunu da söylemişlerdir.⁶³

Konuyu daha geniş çerçevede ele alan İbn Âşûr ise âyeti şöyle tefsir etmektedir: "Görmek bilmektir. Âyet Yahudi ve Hristiyan âlimlerin konuyu bildikleri şeklinde açıklanmıştır. Bu âyet müşriklere bir meydan okuma olduğu kadar, Hz. Peygamber ve mü'minler için de bir tesellidir. Ehl-i kitap âlimler (Medine döneminde) bildikleri hakikatleri açıklamadıkları ve çoğunluğu İslam'ı kabul etmediği için âyet Medine'ki Ehl-i kitapla ihticacı anlatmamaktadır. Ancak İslam'ın ilk yıllarında onlar İslam'a karşı sessiz kaldıkları için Mekke dönemindeki ihticacı anlatıyor olabilir.

Ehl-i kitabın âlimlerinin ilk yıllardaki tutumunu anlatan bu âyet söz konusu âyetin Mekki sûredeki istisnâ Medenî âyet olduğu görüşünü de çürütmektedir. Bizce bu âyette ilim verilenlerden kast edilenler Mekke'de iman eden Müslümanlardır. Onlar iman ettiklerinde nübüvvet nuruyla aydınlanıyor, kalpleri hikmet ve takva ile doluyordu. Ömer b. Hattab'ın

⁵⁷ İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 2: 69.

⁵⁸ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-'azîm*, 4: 1374; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-'azîm*, 6: 143-144; Vâhidî, *el-Vecîz*, 2: 372.

⁵⁹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 8: 14-17.

⁶⁰ Mukâtil, *Tefsîr*, 3: 59.

⁶¹ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 10: 347.

⁶² Kurtûbî, *el-Câmi'*, 17: 256.

⁶³ Ebû Hafs Ömer b. Ali b. Âdil, *el-Lubâb fî 'ulûmu'l-Kitâb*, thk. Komisyon, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998), 16: 13.

yaşadığı değişim ve tarihte oynadığı büyük rol de sahabedeki bu değişim ve bilginin boyutlarını göstermektedir.”⁶⁴

İbn Âşûr’un açıklamaları, âyetteki açık ifadelerle rağmen müfessirlerin konuyu niçin sahabiler veya Abdullah b. Selâm olarak açıkladıklarını net olarak ortaya koymaktadır. Bu ve benzer âyetlerde yorumu yönlendiren temel etkenin Ehl-i kitapla ilişkilerin gelişim aşamalarını dikkate alınıp alınmaması olduğu anlaşılmaktadır. Aynı şekilde Medine döneminde Yahudi âlimlerin hakikatleri gizlemeleri, çarpıtmaları, İslam’a düşmanlık yapmaları, Medine’de yaşanan olumsuz ilişkiler Mekke dönemindeki olumlu ilişkileri anlatan âyetlerin yorumlanmasında temel belirleyici faktör olmuştur. İbn Âşûr Mekke dönemini temel aldığımda âyetten kast edilenlerin Ehl-i kitap âlimler olduğunun kabul edilebileceğini belirttikten sonra Medine döneminde oluşan algının da etkisiyle âyette onlarla ihticacın anlatılmadığını söylemektedir. Kendi tercihi âyetin bağlamına, Mekke ortamına uymamaktadır. Aslında bu ve diğer âyetlerde Arap toplumundaki olumlu Ehl-i kitap imajına atıfta bulunulmakta ve bununla Hz. Peygamber’in risâletinin teyit edilmesi amaçlanmaktadır.

3.8. ez-Zuhruf 43/45

Nüzûl tertibinde 63. sûre olan ez-Zuhruf Sûresinde Müşriklerle tartışmaların, onlara yönelik eleştirel âyetlerin devamında 43. ve 44. âyetlerde Hz. Peygamber’e “Kur’an’a sınıksız sarılması, bu kitabın kendisi ve kavmi için şeref kaynağı olduğu” açıklanmış ve daha sonra 45. âyette “Ey Peygamber! Senden önce kendilerine peygamber gönderdiklerimize sor. Biz Rahman olan Allah’ın dışında başka ilahlara tapınmaya izin vermiş miyiz?” buyrulmuştur. Âyetin metin çevirisi “senden önce gönderdiğimiz elçilere sor” şeklindedir. Ancak aşağıda görüleceği üzere İbn Mes’ud’un kıraati “Senden önce kendilerine peygamber gönderdiklerimize sor” şeklinde olduğu için ulemânın geneli âyeti bu şekilde tefsir etmişlerdir.

Mukâtil’e göre âyet “Ey Peygamber, Ehl-i kitabın mü’minlerine Allah’tan başkasına kulluğu anlatan peygamber geldi mi diye sor?” anlamına gelmektedir.⁶⁵ Taberî âyetle ilgili kendisinin de tercihi olan “Tevrat ve İncil ehlinde iman edenlere sor.” görüşünün yanında âyeti İbn Mes’ud’un kıraatini dikkate almadan anlayanların “İsra’da, Beyt-i Makdis’te bir araya geldiğin peygamberlere sor” yorumlarını da nakletmektedir.⁶⁶ Zemahşerî “İncil ve Tevrat ehline sor. İsra’da buluştuğun peygamberlere sor.” yorumlarını naklettikten sonra kendi tercihini “Ey Peygamber! Düşündüğünde tevhidden başka bir şey emredilmediğini anlarsın.” şeklinde açıklamaktadır.⁶⁷

Râzî yukarıda kaydettiğimiz görüşlerden sonra “Hz. Peygamber’in diğer peygamberlere bizzat soru sorması mümkün olmadığı için burada ‘Ey Peygamber, düşün, aklet cevabı bulursun’ anlamı kast edilmektedir” demektir.⁶⁸ İbn Âşûr’da benzer şekilde “Buradaki soru gerçek anlamda sormak değildir. Peygamberler şüpheye düşmediler ki soru sorsunlar. Âyet sana gelen bilgileri, haberleri düşün, bunlarda hiç başka ilahlara kulluk emredildi mi, düşündüğünde bunun olmadığını anlarsın” anlamına geldiğini söyler.⁶⁹

Tefsirlerde Abdullah b. Selâm’ın adı zikredilmekle birlikte âyette soru sorulması istenilen kişilerin İslam’a girmelerinden bahsedilmemektedir. Buna rağmen âyetin “Yahudi ve Hristiyanlardan iman edenler” olarak açıklanması nüzûl vasatının ve âyetteki ifadelerin dikkate alınmadan yorumlanmadığını göstermektedir. Âyetin “İsra’da peygamberlere sor” şeklinde açıklanması ise İsra olayı daha sonra gerçekleştiği için geriye dönük bir anlamlandırma değildir. Peygamberin inanç konusunda soru sorma ihtiyacını hissetmesi ismet sıfatına aykırı telakki edildiğinden “Sana vahyedilenleri düşün, cevabı bulursun” şeklinde açıklanması ise âyetin lafzını aşan bir yorumdur.

⁶⁴ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 22: 145-146.

⁶⁵ Mukâtil, *Tefsîr*, 3: 191.

⁶⁶ Taberî, *Câmi’u'l-beyân*, 11: 192.

⁶⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4: 258.

⁶⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 27: 217.

⁶⁹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 25: 222.

Nüzûl tertibinde 66. sıradaki el-Ahkâf Sûresinde müşriklerin Kur'an'ı Hz. Peygamber'in uydurduğuna dair iddialarının cevaplandırıldığı bir bağlamda 9. âyette "Hz. Peygamber'in ilk peygamber olmadığı" açıklandıktan sonra 10. âyette Yahudi âlimlere atıfta bulunularak "İsrailoğullarından bir şahid bu şekilde vahiy ve peygamber geldiğine şahidlik edip iman etmesine rağmen siz halâ kibirlenip inkâr ediyorsanız vay halinize..." buyrulmaktadır.

Mukâtil'e göre âyetin muhatabı Yahudilerdir. Elli kişilik Yahudi heyeti Hz. Peygamber'le tartıştıklarında Hz. Peygamber "Abdullah b. Selâm iman ederse siz de iman eder misiniz" diye sorunca "evet" dediler. Abdullah gizlendiği yerden çıkarak imanını açıkladı fakat onlar inkârda ısrar ettiler.

Âyetteki *شَاهِدٌ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ / şahidun min benî İsrail* ile kast edilen Abdullah b. Selâm, *عَلَى مِثْلِهِ / alâ mislihi* ifadesi ile kastedilen de İsrailoğullarından olup Abdullah b. Selâm'dan önce iman eden Yâmîn b. Yâmîn'dir. Âyetteki inkâr edenler ise iman etmeyen Yahudilerdir.⁷⁰ İbn İshak (v. 151/768) da Dahhak'tan bu âyetin Abdullah b. Selâm'ın iman etmesiyle ilgili indiğini nakletmektedir.⁷¹

Taberî'ye göre ise âyetin muhatabı müşriklerdir. Yahudiler olarak anlaşılması bağlama uymamaktadır. "شَاهِدٌ / şahid" ile kast edilen kişi ise Abdullah b. Selâm'a göre kendisidir. Sahabe ve tâbiından bazı müfessirlere göre de söz konusu şahıs Abdullah b. Selâm'dır.

Mesrûk (v. 63/683) ve Şa'bî'ye (v. 104/722) göre bazıları bu âyetin Yahudiler ve Abdullah b. Selâm hakkında nazil olduğunu iddia etseler de Abdullah b. Selâm Medine'de iman ettiği, söz konusu âyet Mekki olduğu için âyetin bu şekilde anlaşılması doğru değildir. Âyetteki "شَاهِدٌ / şahid" Hz. Muhammed'in risâletinin, durumunun Hz. Musa'ya benzediğini, onun gibi olduğunu söyleyen Yahudilerdir. Taberî'nin tercihinin göre de selefin çoğunluğundan nakledildiğine göre "şahid" Abdullah b. Selâm'dır.⁷²

İbnu'l-Cevzî, Taberî'nin naklettiği görüşleri aktarmakta ve Mesrûk'un "şahid" ifadesini Hz. Musa olarak açıkladığını belirtmektedir.⁷³ Zemahşerî ve Vâhîdî'ye göre de âyette kast edilen kişi Abdullah b. Selâm'dır.⁷⁴ İbn Kesîr; Mesrûk ve Şa'bî'nin görüşlerinden sonra Buhârî, Müslim, Nesâî, İbn Abbas ve diğer âlimlerin isimlerini sayarak bu âlimlerin "şahid" ile kastedilen kişinin Abdullah b. Selâm olduğu fikrini benimsediklerini söylemektedir.⁷⁵

Râzî âyetle ilgili tartışmaları naklettikten sonra şahidin muayyen bir şahıs olmasının şart olmadığını, asıl muradın Hz. Peygamber'in Tevrat'ta müjdelendiğinin beyanı olduğunu söylemektedir. Bu durumda âyet "Tevrat'taki bu bilgileri bilen insafı bir Yahudi Hz. Peygamber'in risâletinin hak olduğunu itiraf eder ve ona inanır fakat siz müşrikler onu inkâr ederek zalimlerden oldunuz" anlamına geldiğini belirtmektedir.⁷⁶

İbn Âşûr'a göre Mekke, Medine ve Hayber'deki Yahudilerle müşrikler arasında ticaret sebebiyle sıkı ilişki vardı. Müşrikler onlarla karşılaştıklarında Hz. Peygamber'in risâletinin doğruluk durumunu sormaktaydılar. Onlar da Hz. Peygamber'in risâletini tasdik etmeden/ona iman etmeden durumunun Hz. Musa gibi olduğunu söylemekteydiler.⁷⁷ Âyetle

⁷⁰ Mukâtil, *Tefsîr*, 3: 220-221.

⁷¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, 5: 380-381.

⁷² Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 11: 278-281. Ayrıca bk. Poyraz, *Abdullah bin Selâm ve İslam Tarihindeki Yeri*, 70-72.

⁷³ İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 4: 104-105.

⁷⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4: 302-304; Vâhîdî, *el-Vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*, (Beyrut: ed-Dâru's-Şâmiyye, 1995), 2: 995.

⁷⁵ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-'azîm*, 13: 11-12.

⁷⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 28: 9-10.

⁷⁷ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 26: 18-21.

ilgili en tutarlı yorum İbn Âşûr'un Mekkeli tacirlerle Yahudi âlimler arasındaki ilişkiyi anlattığı görüştür. Medenî bir âyetin, Mekkî bir sûreye yerleştirilmiş olabileceği ve Hz. Peygamber'e İbn Selâm'ın imanının önceden müjdelendiği görüşü bağlam ve nüzül vasatına uymayan bir yorumdur. Mekke'de müşriklerin inkârlarından daralan Hz. Peygamber'e gelecekte iman edecek biriyle teselli verilmesi de Kur'an'ın vakıa ile mutâbık inzaline uymamaktadır. Aslında bu ve diğer âyetlerle ilgili müfessirlerin yorumları bu tür âyetleri anlama ve açıklamada ulemanın zorlandığını göstermektedir. Konunun Mekkî sûredeki Medenî âyet şeklinde izah edilmesi de âyeti anlamada yaşanan zorluğun ve ulumu'l-Kur'an'da yeni bir başlığın nasıl oluştuğunu göstermektedir.⁷⁸

3.10. en-Nahl 16/43

Nüzül tertibinde 70. sırada olan en-Nahl Sûresinde Hz. Peygamber'in risâletini kabul etmeyen, beşer olmasını mazeret gösteren Ebu Cehil, Velid b. Muğira, Ukbe b. Ebi Muayt ve benzerlerine hitaben "...Eğer bu konuyu bilmiyorsanız zikir ehline sorun" âyeti nazil olmuş ve müşriklere Yahudi âlimlere sorduklarında peygamberlerin beşer olduklarını öğrenecekleri bildirilmiştir.⁷⁹

Bu âyetteki *أَهْلَ الذِّكْرِ* /ehl-i zikr Mücahid'e göre Tevrat ehli, A'meş'e (v. 148/765) göre "Yahudi ve Hristiyanlardan iman edenler"; İbn Abbas'a göre "Tevrat ve İncil ehli"; Ca'fer es-Sadık'a (v. 148/765) göre "Ehl-i Beyt"; İbn Zeyd'e göre ise "zikir Kur'an'dır", kast edilenler de "Müslümanlardır."⁸⁰ İbnü'l-Cevzî diğer rivâyetlerin yanı sıra bu âyet ile kast edilenlerin Mücâhid'e göre "Abdullah b. Selâm"; Katâde'ye göre ise "Selmân-ı Fârisî" olduğunu da nakletmektedir.⁸¹ İbn Kesîr ve İzz b. Abdisselâm'a (v. 660/1262) göre ise âyet "müşriklere konuyu Ehl-i kitaba sormalarını" emretmektedir.⁸² Ayrıca bunlara "Ehl-i Kur'an" diyenler de olmuştur.⁸³

Tâhir b. Âşûr âyeti siyak, sibak ve tarihi bağlam temelinde şöyle izah etmektedir: "Önceki âyetlerde müşriklerin inkârları anlatıldıktan sonra bu âyetle onların 'Allah ile kulları arasında elçi olmak bir beşere yaraşmaz, beşerden peygamber olmaz' şeklindeki şüpheleri kendilerinin kabul ettiği Hz. Nuh ve İbrahim gibi peygamberler anlatılarak cevaplanmıştır. Bu âyetle Hz. Peygamber'in teselli olması için önceki peygamberlerle aynı konumda olduğu anlatılmıştır. Daha sonra yine müşriklere dönülerek eleştiri ve kınama içerecek bir şekilde bu konunun aslını bilmiyorlarsa değer verdikleri Yahudilik, Hristiyanlık ve Sâbilik gibi dinlerin ilim ehline sormaları, akıl danışmaları emredilmiştir. Bu şekilde eski dinlerin ilim ehli müşriklere karşı delil olarak kullanılmıştır."⁸⁴

Mekkî bir âyetin Abdullah b. Selâm ile ilişkilendirilmesi anakronik; Ehl-i beyt olarak izahı mezhebî bir yaklaşım; Kur'an ehli olarak açıklanması ise âyetin bağlamı ve anlamıyla uyuşmayan bir yorumdur. Seleften nakledilen açıklamalarda ve İbn Âşûr'un da izahında olduğu gibi nübüvvetin ne olduğunu bilmeyen, kabul etmek istemeyen müşriklere aslını bilmedikleri bir konuda değer verdikleri Yahudilik, Hristiyanlık ve Sâbilik gibi dinlerin ilim ehline sormaları, akıl danışmaları emredilmiştir. Rivâyetlerden özellikle Yahudilerin kastedildiği anlaşılmaktadır.

3.11. el-Ankebût 29/46-49

Nüzül tertibinde 85. sûre olan el-Ankebût Sûresinin 46. âyetinde "Müslümanlara zulmedenler hariç, Ehl-i kitapla en güzel şekilde mücadele" emredildikten sonra 47. âyette

⁷⁸ Zerkeşi, *el-Burhân*, 1: 144; Muhammed b. Ahmed b. Akile, *ez-Ziyâde ve'l-ihsân fi 'ulûmi'l-Kur'an*, thk. Komisyon, 2: Baskı (Riyad, Dâru'l-Beşâiri'l-İslamiyye, 2011), 1: 239.

⁷⁹ Mukâtil, *Tefsîr*, 1: 223. İlgili âyet en-Nahl, 16/43.

⁸⁰ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 7: 587.

⁸¹ İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 3: 561.

⁸² İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-'azîm*, 8: 313-315; İzzeddin b. Abdisselâm, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-'azîm*, thk. Abdullah b. Salim b. Salim (Mekke: Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, 1420), 1: 441.

⁸³ İzzeddin b. Abdisselâm, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-'azîm*, 1: 441.

⁸⁴ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 14: 160-162.

848 | Sami Kılınçlı, Mekki Sûrelerde Abdullah b. Selâm ile İlişkilendirilen Âyetler ...

“Kendilerine kitap verdiklerimiz Kur’an’a inanırlar. Bunlardan da [Araplardan da] nice inanacaklar vardır...” buyrulmaktadır.

Âyet müfessirler tarafından “Abdullah b. Selâm arkadaşları Kur’an’a inanıyor, bunların inkârcıları ise reddediyor.”⁸⁵ “Senin gönderilmenden önce yaşayan Yahudi âlimler ve şu anki Abdullah b. Selâm gibiler sana inanıyor, bazıları da inkâr ediyor.”⁸⁶ “Hz. Peygamber’den önce yaşayan âlimler Tevrat’ta Hz. Peygamber’in okuma yazma bilmeyen bir peygamber olduğunu okudukları için onu kabul etmiş, lakin şuan ki âlimler inkâr ediyorlar.”⁸⁷ şeklinde açıklanmıştır. Âyette Kur’an’a inanan Yahudilerden bahsedildiği anlaşılmaktadır.

Aynı konunun devamındaki 48. âyette Hz. Peygamber’in okuma yazma bilmediği, eğer bilseydi inkârcıların onun nübüvvetinden şüphe duyacakları anlatıldıktan sonra 49. âyette “Hz. Peygamber’in tebliğ ettiği hakikatlerin kendilerine ilim verilenlerin göğsünde yer eden apaçık hakikatler olduğu, ancak zalimlerin âyetleri inkâr ettiği” bildirilmiştir.

Mukâtil’e göre âyette Abdullah b. Selâm ve arkadaşlarının Hz. Peygamber’in okuma yazma bilmediğini bildikleri için ona inandıkları, Yahudilerin kâfirlerinin ise inkâr ettikleri anlatılmaktadır.⁸⁸ Taberî’ye göre *بَيِّنَات* / *âyâtun beyyînâtun* ifadesinin neyi, kimi kast ettiği konusunda ihtilaf bulunmaktadır. Bazılarına göre bu ifadeyle Hz. Peygamber kast edilmiştir. Bu durumda anlam “Ehl-i kitap âlimleri Hz. Muhammed’in vasıflarını, risâletini biliyorlardı” olmaktadır. Bazılarına göre ise bu ifadeyle Kur’an kast edilmektedir. Bu durumda âyet “Hz. Muhammed ve ashâbı Kur’an’ı biliyorlar” anlamına gelir. Doğru görüş Hz. Peygamber’in risâletinin ilim ehline bilinmesi ve zalimlerin bunu inkâr etmesidir.⁸⁹

Ebu Hayyân’a göre, “Hz. Peygamber’e iman eden ilim ehli Kur’an’ın hakikat olduğunu biliyordu.”⁹⁰ Kurtûbî âyeti “İlim sahipleri Hz. Muhammed ve ashâbıdır. Onlar nazil olan âyetleri okuyor ve ezberliyorlardı” şeklinde farklı bir tarzda yorumlamıştır.⁹¹ Râzî de farklı bir bakış açısıyla yukarıdaki yorumları naklettikten sonra “kitab verdiklerimiz” ifadesinden “peygamberlerin kast edildiğini, bütün peygamberlerin birbirlerini kabul ettiklerini” belirtir.⁹²

Ankebût Sûresi İkrime (ö. 105/723), Hasan-ı Basrî (ö. 97/715) ve İbn Abbas’a göre Mekki sûrelerin sonuncusudur.⁹³ Sûre Mekke’nin son dönemlerinde 85. sırada nazil olmuştur. Mekke’de iman edenlere zulmeden, saldırganca davranan bir Yahudi grubunun olduğuna dair kesin bir bilgi nakledilmemektedir. Bundan dolayı bu âyetin Medine’de İslam daveti başladığında mü’minlerin Hz. Peygamber’e Yahudilere karşı nasıl davranmaları gerektiğini sormaları üzerine inzal edilmiş olması mümkündür.⁹⁴ Bu durumda âyetin Abdullah b. Selâm ve arkadaşlarıyla alakası olmamaktadır. En fazla o dönemde henüz iman etmemiş olan Abdullah b. Selâm gibi hakikate bağlı âlimlerin Medine’de oluşmaya başlayan İslam cemaatine sorun çıkarmadıkları ve Hz. Peygamber’in ümmi olmasının Tevrat’ta geçtiğini bildikleri, ona saygı duydukları söylenilebilir. 46. âyette Müslümanlara “Yahudilere, bize ve size indirilene iman ettik demeleri” emredilmişti. Müslümanların bu olumlu, yapıcı tavırlarına salih Yahudi âlimlerinin de aynı şekilde karşılık vermiş olması mümkündür.

⁸⁵ Mukâtil, *Tefsîr*, 2: 521.

⁸⁶ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 10: 151-152; İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 2: 160; Ebu Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, 8: 151.

⁸⁷ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 2: 160; Ebu Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, 8: 151.

⁸⁸ Mukâtil, *Tefsîr*, 2: 522.

⁸⁹ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 10: 152-153.

⁹⁰ Ebu Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, 8: 151.

⁹¹ Kurtûbî, *el-Câmi’u li ahkâmi’l-Kur’ân*, 16: 376.

⁹² Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, 25: 76-77.

⁹³ Bk. Suyûtî, *el-İtkân*, 1: 51-53; Zerkeşî, *el-Burhân*, 1: 138-139.

⁹⁴ Muhammed Âbid el-Câbirî, *Fehmu’l-Kur’ân*, (Beyrut: Merkezu Dirâsati’l-Vahdeti’l-Arabiyye, 2008), 2: 362, 9. Dipnot.

3.12. er-Ra'd 13/43

İbn Abbas'a izafe edilen nüzûl listesine göre 72., Caferi Sâdık'a göre 95., Hz. Osman'a göre ise 96. sırada gösterilen⁹⁵ Ra'd Sûresinin Mekkîlik ve Medenîliği tartışmalıdır. İbn Abbas, Mücâhid, Said b Cübeyr ve Katade'den gelen rivâyetlere göre sûre Mekkî, diğer rivâyetlere göre ise Medenî kabul edilmektedir. Said b Cübeyr'e "Sûrenin 43. âyetindeki وَمَنْ عِنْدَهُ عِلْمٌ مِنَ الْكِتَابِ /ve men indehû ilmu'l-Kitâb ifadesinde anlatılan şahıs Abdullah b. Selâm mıdır?" diye sorulunca o: "Bu nasıl olabilir, sûre Mekkîdir" cevabını vermiştir. Taberânî'nin (ö. 360/971) Enes b. Mâlik'ten naklettiği rivâyete göre bu âyetten Abdullah b. Selâm'ın kast edilmesi doğru kabul edilirse sûre Medenî olmaktadır.⁹⁶ Sûrenin Mekkîlik ve Medenîliği tartışmalı olmakla birlikte asıl görüşün Mekkî olduğu görülmektedir. İzzet Derveze'ye göre de sûrenin 11-13, 30, 31 ve 43. âyetlerinin Medenî olduğuna dair rivâyetler bulunmakla birlikte sûre üslup, ele aldığı konular ve konuların bütünlük yapısı gibi nedenlerden dolayı Mekkîdir.⁹⁷

Ra'd Sûresinde müşriklerin inkârı, Cehenneme girecekleri ve muttakiler için hazırlanan cennetin durumu anlatıldıktan sonra 36. âyette "Kendilerine kitap vermiş olduklarımız, sana indirilmiş olan ile sevinirler, gruplardan bazıları ise âyetlerin bir kısmını inkâr ediyor..." buyrulmaktadır. Mukâtil b. Süleyman ve Vâhidî'ye göre Kur'an'la sevinenler Tevrat ehlinin mü'minleri olan Abdullah b. Selâm ve arkadaşlarıdır.⁹⁸ Taberî'ye göre sevinenler ile kast edilenler Hz. Peygamber'e iman eden, tabi olan kitap ehlidir. İnkâr edenler ise farklı dinlere bağlı gruplardır.⁹⁹ Suyûtî ve İbnu'l-Cevzî ise şu görüşlere yer verirler:

(i) İman eden kitap ehli Rasulullah'ın ashabıdır. İnkâr edenler Yahudi, Hıristiyan ve Mecusilerdir.

(ii) İman edenler Abdullah b. Selâm ve benzerleri, inkârcılar ise Yahudi ve Hıristiyanların inkârcılarıdır.

(iii) İman edenler Ehl-i kitap, inkâr ise bunların Kur'an'ın bir kısmını inkârlarıdır.¹⁰⁰

Âyetin Abdullah b. Selâm ile ilişkilendirilmesi tarihi gerçeklere uymamaktadır. Said b. Cübeyr'in 43. âyetle ilgili söylediği durum bu âyet için de geçerlidir ve âyetin nasıl anlaşılması gerektiğini anlatmaktadır.

Âyetteki "Kur'an'la sevinenler" ifadesinin sahabiler olarak açıklanması Hz. Peygamber'in ek bir destekle teselli edilmesine, güçlendirilmesine uymamaktadır. Aslında âyetin lafzında kitap verilenlerin iman etmesinden değil, Kur'an'la sevinmeleri, anlatılan mesajların hakikat olduğuna dair şahitlikleri anlatılmaktadır. Âyetin iman olarak anlaşılması Ehl-i kitaptan iman eden isimleri akla getirdiği için âlimler doğal olarak bu konuda en meşhur olan Abdullah b. Selâm'ı zikretmişlerdir. Daha önceki âyetlerde de açıklandığı üzere bu ve benzeri âyetlerde Ehl-i kitabın İslam'a yönelik olumlu tavırları, Hz. Peygamber'in anlattıklarıyla Tevrat'ın mesajının benzeşmesi anlatılmaktadır. Kendi dinini bırakıp İslam'a girmeleri değil.

Ra'd, 13/43. âyette Hz. Peygamber'e hitaben "İnkâr edenler: 'Sen Peygamber değilsin' diyorlar. De ki: "Benimle sizin aranızda şahit olarak Allah ve kitabın ilmüne sahip olan yeter." demesi emredilmektedir. Bu âyette kast edilen "şahit" Mukâtil'e göre Abdullah b. Selâm'dır. O, Hz. Peygamber'in risâletinin Tevrat'ta yazılı olduğuna şahitlik ediyordu.¹⁰¹ Mücâhid'e göre de âyet İbn Selâm ile ilgilidir.¹⁰²

⁹⁵ Bk. Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 87.

⁹⁶ Suyûtî, *el-İtkân*, 1: 57.

⁹⁷ Muhammed İzzet Derveze, *et-Tefsîru'l-hadîs*, 2. Baskı (Tunus: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2008), 5: 515-516.

⁹⁸ Mukâtil, *Tefsîr*, 2: 179; Vâhidî, *el-Vasît*, 3: 18-19.

⁹⁹ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 7: 397.

¹⁰⁰ Suyûtî, *ed-Durr'u'l-mensûr*, 8: 464-465; İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 2: 498.

¹⁰¹ Mukâtil, *Tefsîr*, 1: 181.

¹⁰² İbn Sa'd, *Tabakât*, 5: 381.

850 | Sami Kılınçlı. Mekki Sûrelerde Abdullah b. Selâm ile İlişkilendirilen Âyetler ...

Taberî, Abdullah b. Selâm'ın "bu âyet benim hakkımda nazil olmuştur" sözünü ve âyetin "Abdullah, Selman-ı Farisi, Temimî Dâri gibilerle ilgili olduğu" görüşlerini naklettikten sonra kendi tercihini isim vermeden "Tevrat ve İncil'i bilenler olarak" açıklamaktadır. İbn Abbas'a göre âyette kast edilenler "Yahudi ve Hristiyanlardır." Katade'ye göre bunlar "Hz. Muhammed'in peygamber olduğu hakikatine şahitlik edip ikrar edenlerdir. Nakledildiği üzere Abdullah b. Selâm da onlardandır."

Ebu Bısr, Said b. Cübeyr'e "Bu âyetten kast edilen kişi Abdullah b. Selâm mıdır?" diye sorduğun da o: "Nasıl o olabilir ki sûre Mekki'dir." şeklinde cevaplamıştır.¹⁰³ Vâhidî, Taberî'nin naklettiği görüşlerden farklı Hasan-ı Basrî ve Mücahid'den âyetteki şahidin Allahu Teâlâ;¹⁰⁴ İbnu'l-Cevzî ise yine yaygın görüşlerden farklı olarak İbnu'l-Hanefiyye'den (ö. 81/700) "O, Hz. Ali'dir." görüşünü nakletmektedir.¹⁰⁵ Suyûtî'nin naklettiği bir rivâyette ise Yemenden gelenler Hz. Peygamber'in risâletini inkâr edince Hz. Peygamber "Abdullah b. Selâm'ın şahitliği bana yeter" buyurmuştur. Şa'bi'ye göre Kur'an'da Abdullah ile ilgili hiçbir âyet nazil olmamıştır.¹⁰⁶ İbn Kesir'e göre ise âyet Mekki'dir ve burada kast edilen Yahudi ve Hristiyan âlimlerdir.¹⁰⁷

Mekki bir sûrede Ehl-i kitaptan birilerinin övülmesi doğru kabul edilmediği için "Mekki bir sûrede Medeni bir âyetin olduğu" şeklinde görüşler de ifade edilmiştir.¹⁰⁸ Bu tür görüşler ilk planda konuyu, müşkili halletmiş gibi gözükmeyle birlikte aslında Mekkilik Medenilik konusunu, dolayısıyla Kur'an'ın konu ve metin bütünlüğünü daha da müşkil hale getirmektedir.

İslam'ın doğduğu yıllarda Araplar Ehl-i kitap âlimlere saygı duymaktaydılar. Hz. Peygamber karşısında zor durumda kaldıklarında onlardan destek istemeleri de bu durumu anlatmaktadır. Bu açıdan âyetler var olan bir vakıayı açıklamaktadır. Bunun için âyetle ilgili en doğru görüş Taberî'nin de tercih ettiği İbn Abbas'tan nakledilen "onlar Yahudi ve Hristiyanlardır" görüşüdür. Ancak Said b. Cübeyr'in de belirttiği üzere nüzül süreci ve vasatı dikkate alınmadan isim belirlemeye gidilmiş, yaygın kabule uygun olarak da Müslüman olan Ehl-i kitap kökenli kişilerin isimleri sayılmıştır. Âyetin "Burada anlatılan şahid Hz. Ali'dir" şeklindeki izahı Mekke'de Hz. Ali'nin şahitliği çok özel bir anlam ifade etmediğinden mezhebî kabulü yansıtmaktadır.

SONUÇ

Mekke döneminde Kur'an'ın yazılması da dâhil olmak üzere Hz. Peygamber'in hadisleri, onun Ehl-i kitapla ilişkileri, esbâb-ı nüzûl sebepleri gibi konulardaki bilgilerimiz sınırlıdır. Bu sınırlılık özellikle icthadî tefsir rivâyetleriyle aşılmaya çalışılmıştır.

Tâbiîn neslinin bilgisi sahâbîlerden öğrendiklerine ve aralarındaki ihtilaflardan anlaşıldığı üzere kendi icthadlarına dayanmaktadır. Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi bir âyet hakkında çok farklı görüşlerin olması da Kur'an'daki müphem lafızların anlamlarının icthadla çözümlenmeye çalışıldığını göstermektedir.

Tefsir, âyetlerin ilk muhataplarının ve anlamlarının keşfedilmesidir. Bunun için sahabe ve tâbiîn neslinden itibaren artarak nakledilen tefsir rivâyetlerinin, görüşlerinin siyak-sibak, Mekki-Medenî, siret-Kur'an ilişkisi, nüzûl süreci ve vasatı, Arap dili ve kültürü gibi kriterleri çerçevesinde tahlil edilerek tercihe gidilmesi gerekmektedir.

Tefsire dair ihtilafların tâbiîn döneminde arttığı görülmektedir. Bu artışın yoğunlaştığı âyetler ulemanın anlamakta zorlandıkları âyetleri göstermektedir. Rivâyetlere dair bir değerlendirme ölçütümüz olmadığında tefsir içinden çıkılmaz bir faaliyete, Kur'an ise ne

¹⁰³ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 7: 409-412; Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, 8: 482-485.

¹⁰⁴ Vâhidî, *el-Vasîf*, 3: 21.

¹⁰⁵ İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 2: 502.

¹⁰⁶ Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, 8: 482-485.

¹⁰⁷ İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, 8: 171

¹⁰⁸ İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-ihsân*, 1: 229.

dediği anlaşılmayan bir kitaba dönüşmektedir. Müfessirler âyetle ilgili zihinlerindeki sorunları gidermek için bilinen isimleri, olayları yaygın olarak kullanmakta, bazen de zorlama hatta mezhebî yorumlara da gidebilmektedirler. Âyetlerle ilgili zihinlerde oluşan sorular bu yorumlarla ilk planda cevaplanmış gibi gözükmeyle birlikte aslında bu tür cevaplarla Kur'an'ın konu bütünlüğü, Mekkîlik ve Medenîlik, tefsir ve te'vile dair tartışmalar, problemler artarak devam etmektedir. Ele aldığımız örneklerde de bu durum çok açık bir şekilde görülmektedir.

Kur'an nassının bağlayıcılığı asıl kabul edilmekle birlikte rivâyetlerin yanlış kullanımı, âyetteki kelimelere ve bağlama yeterince dikkat etmemek nassın bağlayıcılığını devre dışı bırakarak, nassı nesnelleştirmekte, metne yeni anlamların giydirilmesine neden olmaktadır. Bu durum anakronik okumaların çoğalmasına neden olmaktadır. Abdullah b. Selâm örneğinde olduğu gibi bu tür okumalar Kur'an'ın kime, ne zaman, ne dediğinin, Hz. Peygamber'in muhataplarıyla ilişkilerinin nasıl geliştiğinin yanlış okunmasıyla sonuçlanmaktadır.

Bu makalede ele aldığımız âyetler Müslüman, müşrik ve Ehl-i kitabın birbirleriyle ilişkileri ile Arap toplumundaki Ehl-i kitap algısı merkezlidir. Bu konularda yeterli alt yapıya sahip olmadan, âyetler anlaşılmaya ve yorumlanmaya çalışıldığında metnin hiç de anlatmadığı sonuçlara gidilebilmektedir. Aslında rivâyet ağırlık tefsirler başta olmak üzere kaynaklarımızda doğru anlam ve yorumu yansıtan yeterli bilgi malzemesi bulunmaktadır. Ancak bunların dikkatli bir şekilde tahlil edilmesi de ayrıca büyük bir önem taşımaktadır.

Yukarıda ele aldığımız âyetlerin genelinde Ehl-i kitap, Hz. Peygamberle müşrikler arasındaki tartışmalarda müşriklere karşı hakem, referans kaynağı olarak gösterildiği gibi bazı âyetlerde de müşriklerin eleştirileri, soruları karşısında darlanan Hz. Peygamber ve Müslümanlar için de referans kaynağı olarak gösterilmiştir. Bu şekilde Hz. Peygamber ve sahâbe teselli edilerek, "Bu hak yolda yalnız değilsiniz, yol kadim hakikatin yoludur ve bunu eski kitapları bilen herkes bilmektedir. Bu müşriklerin inkârları, düşmanlıkları sizi yanıltmasın, zihninizi karıştırmasın" mesajları verilmiştir. Bu mesajlarla Müslümanların konumu güçlendirilirken, Ehl-i kitaba saygı duyduğunu söyleyen müşrikler tutarsızlıkla eleştirilmiş ve itibar kaybına uğratılmıştır. O gün için çok anlamlı, yerinde olan bu âyetler ve taşıdıkları mesajlar değişen sosyoloji, siyasi yapı ve dost-düşman algısı gibi hususlardan dolayı sonraki dönemlerde anlaşılma ve anlamlandırma sorunuyla karşılaştığı için bağlamla örtüşmeyen, mezhebî yorumlara da varan farklı şekillerde te'vil edilmiştir. Ele aldığımız âyetlerin genelinde imandan bahsedilmemesine rağmen konunun Ehl-i kitap âlimlerinin İslam'a girmeleri olarak anlaşılıp, yorumlanması da nüzûl vasatına ve nassa yeterince dikkat edilmediğini, algıların nassı gölgede bıraktığını göstermektedir. Hâlbuki anlamın ve yorumun takdirinde lafza bağlılık esas olmalıdır.

Nassın ne anlattığının iskanlanması, Hz. Peygamber'in siretinin nasıl şekillendiğini, Kur'an'ın üslub ve muhtevasının vakıyyla mutabık olarak nasıl dinamik bir şekilde değiştiğini de göz ardı ettirmektedir. Tefsirdeki eksiklik te'vildeki yanlışlığın, eksikliğin başlangıç noktasını oluşturmaktadır. Sonuç olarak günümüzde de kime/kimlere nasıl davranmamız gerektiği sorusu da yanlış cevaplanmış olmaktadır.

Müfessirler muhatabını bulmakta zorlandıkları, Mekke dönemi şartları çerçevesinde anlamlandıramadıkları âyetleri Abdullah b. Selâm ve arkadaşları şeklinde açıklamıştır. Bu açıklamalarda sahabe ve tâbiînun ictihadî olarak söyledikleri esbâb-ı nüzûl rivâyetleri selefî kavramları hangi anlamda kullandıklarının bilinmediği için gerçek esbâb-ı nüzûl rivâyetleri gibi algılandığından birçok âyetin asıl anlamının üzeri örtülmüş ve âyetlerden çıkarılacak dersler de farklı istikamete yönlendirilmiştir. Bu makalede ulaştığımız sonuçlar Ehl-i kitapla ilgili bazı algılarımızın sorgulanması gerektiğini de göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Ali, Cevad. *el-Mufasssal fî Târîhi'l-'Arab Kable'l-İslam*. 10 Cilt. Bağdad: 1413/1993.
- Askalânî, İbn Hacer. *Sahâbe-i Kiram Ansiklopedisi (el-İsâbe fî Temyîzi Sahabe)*. Trc. Naim Erdoğan. 2. Baskı. İstanbul: İz Yayıncılık, 2010.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmiu's-Sahih*. 2. Baskı. 8 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Belâzurî, Ahmed b. Yahya. *Ensâbu'l-Eşrâf*. Thk. Muhammed Hamidullah. 13 Cilt. Mısır: Dâru'l-Meârif, 1417/1996.
- Câbirî, Muhammed Âbid. *Fehmu'l-Kur'ân*. 3 Cilt. Beyrut: Merkezu Dirâsâtî'l-Vahdeti'l-Arabiyye, 2008.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usulü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.
- Derveze, İzzet. *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*. Trc. Mehmet Yolcu. 3. Baskı. 3 Cilt. İstanbul: Ekin Yayınları, 1998.
- Derveze, İzzet. *et-Tefsîru'l-Hadîs*. 2. Baskı. 10 Cilt. Tunus: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1421/2008.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Usulü*. İstanbul: İfav Yayınları, 2007.
- Dihlevî, Şah Veliyyullah. *el-Fevzu'l-Kebîr fî Usûli't-Tefsîr*. Dimaşk: Dâru'l-Ğavsânî li'd-Dirâsâtî'l-Kur'âniyye, 2008.
- Ebû Hayyân, Endelûsî. *el-Bahru'l-Muhît*. Thk. Adil Ahmed Abdulmevcûd v.dğr. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1413/1993.
- Fayda, Mustafa. "Abdullah b. Selâm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1: 134-135. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Harman, Ömer Faruk. "Tefsir Geleneğinde Yahudilere Bakış", *Müslümanlar ve Diğer Din Mensupları: Müslümanların Diğer Din Mensuplarıyla İlişkilerinde Temel Yaklaşımlar*. Ankara: Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yayınları, 2004.
- Hamidullah, Muhammed. *İslam Peygamberi*. Trc. Salih Tuğ. 1. Baskı. 2 Cilt. İstanbul: İrfan Yayıncılık, 1991.
- Horovitz, Josef. "Abd Allah b. Salam". *İslam Ansiklopedisi*. (1. 41-43). 5. Baskı. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1978.
- İbn Abdüsselâm, İzzeddin. *Tefsîru'l-Kur'ani'l-'azîm*. Thk. Abdullah b. Salim b. Salim. Mekke: Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, 1420/2008.
- İbn Âdil, Ebû Hafs Ömer b. Ali. *el-Lubâb fî 'ulûmu'l-kitâb*. Thk. Adil Ahmed Abdulmevcûd v.dğr. 20 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419/1998.
- İbn Âkile, Muhammed b. Ahmed. *ez-Ziyâde ve'l-ihsân fî 'ulûmi'l-Kur'an*. 2. Baskı. 10 Cilt. Riyad: Dâru'l-Beşâiri'l-İslamiyye, 1421/2011.
- İbn, Âşûr, Muhammed b. Tâhir. *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: Dâru Sahnûn li'n-Neşr ve't-Tevzi', 1984.
- İbn Hişâm, Ebu Muhammed Abdulmelik. *es-Sîretu'n-Nebeviyye*. Thk. Mustafa es-Sekâ v.dğr. 2 Cilt. Şam: Mektebetü İbni Hacer, 1426/2005.
- İbn İshak, Muhammed b. Yesâr. *Sîretu İbn İshak*. Thk. Muhammed Hamidullah, b.y: Ma'hedu ed-Dirâsât ve'l-Ebhâs li't-Ta'rîb, ts.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâil. *Tefsîru'l-Kur'ani'l-'azîm*. Thk. Mustafa es-Seyyid v.dğr. 15 Cilt. Kahire: Müessesetu Kurtuba, 1421/2000.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî'. *et-Tabakâtu'l-kübra*. Thk. Ali Muhammed Amr. 11 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1401/2001.
- İbn Teymiyye, Takiyyuddin. *Mukaddime fî usûli't-tefsîr*. Thk. Adnân Zerzûr. 2. Baskı. b.y: 1972.
- Kelbî, Muhammed b. Ahmed b. Cüzey. *et-Teshîl li Ulûmi't-Tenzîl*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415/1995.
- Kapar, M. Ali. "Asr-ı Saadette Müşrikler ve Müşriklerle İlişkiler", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam*. 5 Cilt. İstanbul: Beyan Yayınları, 1994.
- Kâsımî, Muhammed Cemâleddîn. *Mehâsinu't-Te'vîl*. Tsh. Muhammed Fuad Abdalbâkî, 17 Cilt. b.y. Dâru İhyâi Kütübî'l-Arabiyye, 1376/1957.
- Koç, M. Akif. *Tefsir El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2014.

- Kurtûbî, Abdullah b. Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi'u li ahkâmi'l-Kur'ân*. Thk. Abdullah b. Abdu'l-Muhsin et-Türkî. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1427/2006.
- Mukâtil, Ebu'l-Hasen b. Süleyman. *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*. Thk. Ahmed Ferid.. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2003.
- Okumuş, Mesut, "Ulûmu'l-Kur'ân", *Tefsir El Kitabı*, ed. M. Akif Koç. 316-332. Ankara: Grafiker Yayınları, 2014.
- Öztürk, Mustafa. *Tefsirin Halleri*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013.
- Öztürk, Mustafa - Ünsal, Hadiye. Kur'an Tarihi. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.
- Özkuyumcu, Nadir. "Yahudilerle İlişkiler". *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam*. İstanbul: Beyan Yayınları, 1994.
- Poyraz, Mevlüt. Abdullah bin Selâm ve İslam Tarihindeki Yeri. Yüksek Lisans Tezi. Atatürk Üniversitesi, 2009.
- Râzî, Ebû Hâtim Muhammed b. İdrîs b. Münzir. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*. Thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib. 10 Cilt. Mekke: Mektebetü Nezâri'l-Bâz, 1417/1997.
- Râzî, Fahrüddîn İbn Ziyâuddîn b. Ömer Muhammed. *Mefâtihu'l-gayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1401/1981.
- Suyûtî, Celaleddin Abdurrahman. *el-İtkan fi 'ulumi'l-Kur'an*. Thk. Ahmed b. Ali. 2 Cilt. Kahire: Daru'l-Hadis, 1427/2006.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-Beyân 'an te'vli âyi'l-Kur'an*. Thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. 4. Baskı. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2005.
- Vâhidî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed. *el-Vasît fi tefsîri'l-Kur'âni'l-mecîd*, Thk. Adil Ahmed Abdulmevcûd v.dğr. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415/1994.
- Vâhidî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed. *el-Vecîz fi Tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*. ed-Dâru's-Şâmiyye, 2 Cilt. Beyrut: 1415/1995.
- Zemaşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf 'an hakâiki't-tenzîl*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2008.
- Zerkeşî, Bedreddin Muhammed b. Abdullah. *el-Burhân fi 'ulumi'l-Kur'an*. Thk. Mustafa Abdulkadir Atâ. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1428/2007.
- Zerkânî, Muhammed Abdülazîm. *Menâhilü'l-'irfân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. Thk. Fevvâz Ahmed Zemerlî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1995.